

Monika Milosavljević

*Odeljenje za arheologiju
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu
monika.milosavljevic@gmail.com*

Aleksandar Palavestra

*Odeljenje za arheologiju
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu
aleksandar.palavestra@gmail.com*

Vasićev zakon periferije*

Apstrakt: Miloje Vasić je smatrao da su kulturne promene rezultat dodira kulturno superiornih centara i inferiorne periferije, te da se one arheološki najbolje manifestuju u kulturnim praksama. Smatrao je da ovaj proces ima dve oprečne prirode: s jedne strane, posmatrao je kultne fenomene kao dinamične impulse koji se na kulturnoj periferiji usvajaju pod uticajima centara „viših” civilizacija, dok ih je, s druge strane, doživljavao kao konzervativne, tromе i gotovo nepromenljive strukture koje izbijaju iz vanvremenskih i dubokih slojeva tla. U konkretnom slučaju, kojim se Vasić bavio tokom čitave karijere, ovi naizgled suprotstavljeni, ali suštinski sinergični vektori bili su dubinski kulturni supstrati praistorijskog Podunavlja i kultne, odnosno religijske ideje i prakse bronzanodobne Egeje i klasične Grčke. Takva kulturna sinergija prožimanja centra i periferije bila je, po Vasiću, toliko snažna da je omogućila kontinuitet mnogih kulturnih i kulturnih fenomena (sirivala) na Balkanu sve do modernog doba. Za interpretaciju ovih fenomena razvio je složen mehanizam, kojim je objašnjavao kako se originalne ideje iz centra transformišu do neprepoznatljivosti na periferiji. Taj mehanizam omogućio mu je, hronološki i prostorno, slobodno i neograničeno analoško zaključivanje, koje je neminovno dovodilo do pogrešnih interpretacija, što je imalo dugoročne epistemološke posledice u srpskoj arheologiji.

Ključne reči: Miloje M. Vasić, Vinča, ritual, periferija, kontinuitet, arheološka epistemologija, istorija arheologije

* Ovaj tekst je nastao kao rezultat rada na projektu „Arheološka kultura i identitet na Zapadnom Balkanu”, broj 177008, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

Iako teorijske pozicije Miloja M. Vasića, jednog od osnivača srpske arheologije, nisu jasno eksplicirane, one se mogu rekonstruisati na osnovu ideja koje su za njega bile podrazumljive. Ključ njegovih interpretacija krije se u značaju susreta neke kulture sa civilizacijskim središtima i posledicama tog susreta. On ih pre svega vidi kroz način na koji određena autohtona zajednica, metafizički povezana sa tlom, reaguje na interkulturalne komunikacije kroz različite forme varvarizacije. Može se reći da sadržaj Vasićevog otkrića nije pogrešno datovana Vinča, već epistemološke osnove koje je disciplini ostavio u nasleđe. One se tiču objašnjenja odnosa centra i periferije, susreta civilizacije i varvarstva, kolonista (kolonizatora) i autohtona, tumačenja konzervativizma i degeneracije, čuvanja tradicije i kontinuiteta, veza etničkih pitanja, antičkih pisanih izvora i materijalne kulture, te upućivanja u načine na koje se pokazuje velika vrednost određenog lokaliteta, uprkos njegovom perifernom položaju. Važan instrument takvog Vasićevog interpretativnog sistema je proučavanje kulta, koji je on video kao jedno od glavnih ispoljavanja kulture.

Kultna inicijacija

Vasić je, s izvesnim pravom, sebe smatrao kvalifikovanim za pitanja kulta. Njegova doktorska teza, *Baklja u kultu i umetnosti kod Grka*, odbranjena u je Minhenu 1900. kod Adolfa Furtvenglera (Vassits 1900; Tapavički-Ilić 2013). Milutin Garašanin konstatuje: „Vasić je bio Furtvenglerov đak. On je prošao tadašnju najbolju arheološku školu, čistu klasičnu arheologiju, u starom smislu klasične arheologije, dakle: arheologije kao istorije umetnosti” (Babić, Tomović 1996, 18). Furtvengler (Furtwängler) se smatra jednim od najznačajnijih predstavnika pozitivističke arheologije kasnog XIX veka, koji je uspevao da obradi velike količine arheološkog materijala u specifične sisteme, zbog čega je nazvan i „Lineom klasične arheologije” (Hanson 2014). Bio je sklon da na nov način pristupa korpusima materijalne kulture kojima se bavio, te da tako ostvari sasvim neočekivane rezultate. Iako je govorio da od svojih profesora nije naučio apsolutno ništa, jasno je da su na njega imali uticaj njegov profesor Hajnrih fon Brun (Heinrich von Brun), kao i Johan Joakim Vinkelman (Johann Joachim Winckelmann), čijim se naslednicima smatrao. U vreme Furtvenglerovog rada bilo je prilično neubičajeno proučavanje antičke umetnosti iz prve ruke (Hansson 2008, 19–23; 2013, 8–10; 2015, 342). Naprotiv, primat u interpretaciji su suvereno držali pogledi na antičku umetnost zabeleženi u pisanim izvorima, među kojima su najznačajnija bila dela Plinija Starijeg i Pausanije. U ovom smislu, Furtvengler je promenio mnogo toga, postavši vatreni podržavalac shvatanja arheologije kao „umetnosti oka” (Marchand 1996, 142–151; Hansson 2008, 2014). Odatle je proisteklo i insistiranje na specifičnim analizama materijalne

kulture, koje su bile moguće zahvaljujući njegovom gotovo fotografskom pamćenju, podjednako kao i ukazivanju na značaj fotografije (Hansson 2008, 20).

Vasić je verovatno smatrao da je doktoratom kod Furtvenglera iniciran u ekskluzivnu elitu koja može da se bavi komplikovanim i zahtevnim pitanjima kulta, te je docnije, tokom svoje duge karijere, suparnicima i neistomišljenicima prebacivao nekompetenciju na tom polju. Tako već naredne godine po doktoratu, 1901, kritikujući delo Sime Trojanovića *Stari slovenski pogreb*, zamera autoru da je samouk, „bez školine pomoći”, da ne poznaje „osnovne principe etnografije, a specijalno mitologije”, te da mu nedostaje „stroga naučna škola za rad” (Vasić 1901, 1053–1054). Ako se zna da je Trojanović još 1885. doktorirao u Hajdelbergu biologiju sa antropologijom, te da je 1899. proveo četiri semestra studirajući etnologiju i muzeologiju u Minhenu, Pragu i Beču (Vlahović 1987, 134–135), postavlja se pitanje koja je to „stroga škola za naučni rad”, po Vasićevom mišljenju, nedostajala Trojanoviću za bavljenje etnologijom i mitologijom? Može se sa dosta osnove pretpostaviti da je mislio na Furtvenglerovu školu, čiji je sam bio izdanak. I više od pola veka kasnije Vasić, kritikujući Dragu Garašarin, poteže isti argument:

„Ona [D. G.] je po nesreći, bila student za vreme nemačke okupacije, kad na Katedri arheologije nije bilo nastavnika. Ona je doživela ovu tešku nesreću, zbog koje je morala postati arheolog samouk (autodidakt) čija je sudbina zla (...) Ona se bacila na pisanje članka o čezama, za šta je potrebno znanje mnogih fakata i dobrog metoda, što ona nema¹ (...) Iz iskustva mi je poznato da mladi arheolozi, početnici, najpre se ogledaju na polju grčke religije, ne znajući da je to najklizaviji i najopasniji put. Ako su pametni i ozbiljni, oni to brzo uvide i beže od toga (...) Klasična religija je veoma komplikovana jer su u njoj konzervativizmom očuvane *survivances* (survivals) i najstarijih religija na teritoriji Grčke” (Vasić 1954a, 379–380).

Iz biografskih skica o Vasiću koje se prenose u tradiciji srpske arheologije do danas, Vasićeva edukacija iz oblasti klasične arheologije se smatra jednom vrstom određenja koje je njegove interpretacije odvekla u smeru pogrešnog datiranja Vinče i proglašenja ovog praistorijskog lokaliteta grčkom kolonijom iz VI veka pre naše ere (Nikolić i Vuković 2008; Ružić 2013; Palavestra, Milosavljević 2015; Novaković 2015, 114–118). Odatle proističe da Vasićeva pogrešna kontekstualizacija Vinče proizilazi iz „sirenskog zova” klasičnog obrazovanja i sasvim neadekvatnih mogućnosti koje su mogla pružiti arheološka iskopavanja u Srbiji. Međutim, čitava stvar se može postaviti i drugačije. Ukoliko pitanje hronologije i hronoloških određenja stavimo u drugi plan, izrasta slika Miloja

¹ Vasić aludira na Muzejski kurs koji je za vreme II svetskog rata vodio M. Grbić, koji jeste pohađala i Draga Garašarin (Bandović 2014, 626). Ona je međutim svoje studije započela na Beogradskom univerzitetu pre rata (1939) i završila ih po oslobođenju, a Miloje M. Vasić joj je bio profesor (Grašarin 1955, 216).

M. Vasića koji je mnoge druge tekovine ostavio disciplini u nasleđe, a da toga uopšte nismo ni svesni. Neke od njih su epistemološkog karaktera, a oslanjaju se na arheološke prakse Adolfa Furtvenglera, koje su bile neosporno uzorite za oca-osnivača srpske arheologije.

U tom smislu paradigmatičan je Vasićev članak, „Preistorijski obredni predmeti – prilozi za proučavanje preistorijske religije u Srbiji” (Vasić 1908b), gde je autor iskovao svoj metodološki ključ za interpretaciju različitih praistorijskih fenomena u Podunavlju upravo kroz kult i tumačenje kulturnih predmeta. Pre nego što je i započeo iskopavanja na Vinči (1908), on metodom grupa sistematizuje veći broj praistorijskih nalaza s ovog lokaliteta koji su dospeli u Narodni muzej. Na samom početku rada proklamuje svoj cilj: da prouči te objekte i njihove analogije sa jugoistoka (tj. iz egejskog sveta), te da utvrdi šta se na osnovu njih može reći o religiji praistorijskih stanovnika naših krajeva (Vasić 1908b, 71). Pri tome se usmerava prvenstveno na statuete, ali i na neke druge artefakte u kojima vidi obredne predmete. Tako, veoma ciljano, ustanovljava sedeći i stojeći tip statueta, predstave volova, dvojne sekire i njihova postolja, žrtvenike i kernose. Za svaki od ovih tipova, Vasić nalazi prikladne analogije na Kritu i drugde po Grčkoj, čime argumentuje svoju osnovnu tezu da nisu samo artefakti slični, već da su kultne i religijske prakse na Vinči posledica direktnog uticaja iz bronzanodopske Egeje. Veli da je to: „ne samo potpuno opravdano, već je i jedina mogućnost za objašnjenje tih objekata” (Vasić 1908b, 117). Moglo bi se reći da Vasiću, pre samog iskopavanja, ništa drugo osim stilske analize artefakata metodom grupa i nije bilo na raspolaganju. No, zanimljivo je da on istu metodu grupa i stilsku analizu, koja se u tadašnjoj istoriji umetnosti temeljila na ideji da stil odražava duh epohe, dosledno sprovodi i posle višegodišnjih iskopavanja Vinče. Štaviše, još 1908. eksplicitno govori da je već u dovoljnoj meri pokazao i utvrdio kojom metodom se „ima obrađivati preistorijski materijal Dunavske Doline, te da se što pre i što brže dođe do pouzdanijeg sistema i klasifikacije pojava preistorijske kulture u Dunavskoj Dolini, kako bi se izbegla sva nepotrebna nagađanja, lutanja i postavljanja još nepotreblijih teorija”. Čvrsto je uveren da će sistematska iskopavanja Vinče, koja je i započeo iste godine, naknadno potvrditi ispravnost njegovog metoda obrade materijala (Vasić 1908b, 119; Palavestra 2012, 670–671). Doista u potonjim radovima (Vassits 1908), ali i znatno kasnije u *Preistorijskoj Vinči* (Vasić 1936b, 1936c), Vasić ne odstupa od svog metodološkog koncepta iako bi se očekivalo da tako obimna iskopavanja omoguće i primenu nekih drugačijih instrumenta za interpretaciju praistorije Podunavlja.

Drugim rečima, ukoliko je Vasić osmislio teorijsko-metodološku osnovu za interpretaciju Vinče u Dunavskoj dolini još pre nego što je započeo iskopavanja 1908. godine, potrebno je razmotriti strategije za rekonstrukciju Vasićevog naučnog pristupa. Rekonstrukcija Vasićevog metoda nužna je, između ostalog, zbog toga što teorijske eksplikacije nisu bile uobičajene u onovremenoj aka-

demskoj modi (Rebay-Salisbury 2011, 41–42; Raczkowski 2011, 204–205). Treba imati na umu i da je praistorijska arheologija u vreme Vasićevih početaka bila relativno nova oblast i da su mnogi aspekti istraživanja za njega, ali i čitavu akademsku zajednicu, bili nepoznanica. Polazna pretpostavka naše interpretacije Vasićevog interpretativnog metoda je da je on odabrao kultne fenomene kao stožer svog proučavanja jer ih je tumačio kao konzervativne i dugotrajne, te da su zbog toga najbolji pokazatelji veza između kultura centra i periferije. To zapravo znači da je tražio razlike između materijalne kulture koja je „izvor” i one koja nastaje kao „odjek i rekacija”, ali da je verovao da je veza svakako neupitna. Materijalna kultura praistorijskog Podunavlja je za Vasića isprva bila nesigurno polje, ali je zato, zahvaljujući njegovom klasičnom obrazovanju, kult u grčkoj starini bio sigurna štaka za početak.

Stoga je fokus rada razumevanje Vasićeve interpretacije kulturnih predmeta i razvoja ovog pristupa za ostale domene arheološke interpretacije, kao i ukazivanje na posledice po srpsku arheologiju koja je izrasla na ovakvim osnovama. To podrazumeva odabir Vasićevih tekstova koji se bave kultom kao pokazateljem odnosa centra i periferije u cilju: 1) demonstracije Vasićevog postupka argumentacije i praćenje izgradnje stila naučnog objašnjenja koji je zasnovao; 2) pokušaja rekonstrukcije teorijskih osnova odnosno teorijskih uticaja i konkretnih metoda na osnovu kojih je Vasić zasnovao pristup koji je primenjivao.

„Preistorijski obedni premeti” spolja i iznutra

U programskom članku „Preistorijski obedni premeti” Vasić, s jedne strane veoma slobodno upoređuje praistorijske figurine i druge artefakte iz Podunavlja (mahom iz Vinče) s egejskim „uzorima”, dajući im time pečat kulturnih predmeta. Ukoliko je, recimo, predstavljena figura koja sedi, ona logično pripada grupi tj. tipu „sedećih statueta” (s varijantama „na prestolu” i „bez prestola”). Vasić potom iscrpno pobrojava različite egejske analogije sedećih figura, prihvatajući tumačenja da one predstavljaju boginju koja sedi na prestolu. Iz toga, izvlači zaključak da su artefakti iz Vinče predmeti s istim kulturnim značenjem, te da su nastali kao uticaj prenošenja religijskih koncepata iz Egeje:

„Samo u tom slučaju, ako budemo u prvom redu sedećem tipu statueta priznali ritualni karakter i značenje predstave sedeće boginje na prestolu – moći ćemo objasniti sve one zajedničke pojave na našim i egejskim statueta, koje se ne tiču samo glavne predstave kao takve, nego i svih onih detalja koje smo do sada pokazali” (Vasić 1908b, 89).

Ovde je Vasić tobože oprezan u zaključivanju, mada zapravo vešto servira lažnu argumentaciju od koje zavisi čitava njegova interpretacija: podunavske figurine žena koje sede predstavljaju boginju na prestolu zato što su sedeće

figurine u Egeji protumačene kao boginja na prestolu, što istovremeno dokazuje nesumnjive egejske uticaje u Podunavlju. Krug je potpuno zatvoren! Slično dokazivanje izvodi i za stojeće figurine, predstave volova, navodna postolja za labrise, kao i same labrise. Labrisi su dobar primer Vasićevog problematičnog zaključivanja. U blizini Vinče je, naime, pre Vasićevih sitematskih istraživanja, slučajno u urni pronađen jedan bronzani privezak u obliku dvojne sekire (Vasić 1906a, 89; 1908b, 97–99). U pitanju je halštatski privezak, kakvi nisu neuobičajeni za pozno bronzano i rano gvozdeno doba centralnog Balkana i koji su nalaženi na više mesta u Srbiji (Garašanin 1954, 71; Trbuhović 1959, 198). To, međutim, mi znamo danas, a Vasić 1908. nije mogao da zna, već mu je bronzani labris – kao idealani krunski argument – poslužio kao odskočna daska za vratolomni interpretativni skok. Slične dvojne sekire, raznih veličina, oblika i materijala, zaista su otkrivene na Kritu u minojskim svetilištima, između ostalog i kao privesci (Evans 1928, 339; 1935, 198–199, 346), te nije čudo da je Vasić smatrao da je labris s Vinče nepobitan dokaz egejskog kulta u Podunavlju. On tvrdi da je nedvojbeno u pitanju dvojna sekira, kao simbol muškog božanstva (Vasić 1908b, 98). Odmah pronalazi analogije iz Egeje, a u vinčanskom materijalu i dodatnu argumentaciju, kojom započinje veoma problematičnu interpretativnu spiralu. Kamene glačane priveske, koji ne liče na labrise², proglašava za dvojne sekire, a pronalazi i tobožnja postolja za ove obredne predmete (Vasić 1908b, 102–105). Keramičko četvrtasto „postolje” na četiri nožice, ukrašeno urezanim „ćoškastim spiralama”, sa profilisanim otvorom na gornjem delu, spadalo bi u klasu materijala koja se u srpskoj arheologiji – upravo Vasićevom zaslugom – naziva „žrtvenicima” (Babović 1984, 125; Ignjatović 2008, 246–248). Ali ovaj specifičan „žrtvenik” on izdvaja od ostalih i proglašava ga postoljem za dvojnu sekiru (iako, s izuzetkom navedenog priveska, dvojne sekire uopšte nisu pronađene na Vinči). Najbliža analogija mu je minojski keramički artefakt iz Paleokastra na Kritu, koji je Dokins (Richard MacGillivray Dawkins) protumačio kao stepenasto postolje za dvojnu sekiru, ali osim što je keramičko, četvrtasto i s otvorom na gornjem delu, ono ni po čemu ne asocira na vinčansko (Bosanquet et. al. 1903, 326, sl. 26). Dvojne sekire se jesu na Kritu uglavljivale između konsekrativnih rogova, ali i u naročita postolja (konična, pravougaona itd.), što je Evans (Arthur Evans) detaljno publikovao (Evans 1928, 326–346; 1930, 207; 1935, 201–211, 342–345). Uprkos Vasićevim željama, takva praksa nije ničim osvedočena na Vinči. No to mu nije smetalo da iz navedenog, više nego tankog analognog materijala, izvlači dalekosežne zaključke o kultu dvojne sekire i muškog božanstva na Vinči (Vasić 1908b, 114). Svakoga bi, početkom

² U modernijoj literaturi ovi privesci interpretiraju se kao amuleti (Babović 1984, 127, kat. 226; Ignjatović 2008, 275, kat. 215) odnosno kao stilizovane antropomorfne figurine sa žlebom na vratu, koji je služio za vezivanje uzice (Antonović 1992, 19, T. XI, sl. 5).

XX veka, slučajni nalaz bronzanog labrisa iz okoline Vinče naveo na krivi trag, pogotovo onoga ko je želeo da u svemu vidi minojske uticaje. Ali ne bi svako neoprezno nastavio tom strmoglavom stramputicom, usput izmišljajući himerične analogije i uticaje, zasnovane na gotovo nepostojećoj formalnoj sličnosti vinčanskih artefakata s minojskom Egejom.

Vasiću je bilo veoma stalo da pokaže da ne postoji samo formalna, spoljašnja sličnost, već i sadržinska, unutrašnja, te da je stanovnicima praistorijskog Podunavlja bilo poznato i kulturno značenje predmeta koje su kopirali. Tako on sumira svoje rezultate bez trunke dileme:

„Proučavanjem ovde iznetih objekata mogli smo utvrditi da svi oni po svom spoljašnjem obliku i izgledu – a to su nam u isto vreme i najpouzdaniji i jedini izvori za takvo proučavanje – imaju svoje analogije u oblasti uže Egeje, a naročito u centru egejske kulture, na Kritu. Na osnovu naših izvora, kojima danas u tom pogledu raspolazemo, sme se i unutrašnjoj sadržini ovih naših objekata pripisati isti onakav karakter pripisan sličnim egejskim nalascima. Prema tome se danas s pravom može tvrditi da je stanovnicima onih naših praistorijskih naselja, na kojima se ovakvi predmeti nalaze, bio poznat kult ženskom božanstvu predstavljenom u prvom redu tipom sedećih, a u drugom tipom stojećih statueta; sem toga bio im je poznat i kult muškom božanstvu, čiji je simbol bila dvojna sekira: za prinošenje kulturnih žrtava ovim božanstvima služili su, kao i u Egeji, žrtvenici i kernosi” (Vasić 1908b, 112).

Jedan od ključnih dokaza za svoju tezu Vasić vidi u predstavama odeće na podunavskim praistorijskim figurinama. Pitanju odeće predstavljene na figurinama Vasić je posvećivao veliku pažnju u nekoliko svojih radova (Vasić 1906b, 28–30; 1908b; 1912, 114–154), što bi drugde zasluživalo zasebnu elaboraciju. Na ovom mestu, međutim, dovoljno je izneti njegov ključni argument: na podunavskim figurinama je u početku prikazivana odeća koja nije pogodna za kontinentalnu, već za toplu mediteransku klimu, ali se to kasnije donekle menja, usled periferijskih odstupanja od prvobitnog modela:

„Taj razlog i smisao postaju sami sobom jasni, ako budemo imali na umu kulturni karakter naših statueta, te naše statuete objasnimo kao predstave obožavanog božanstva, a ne kao plastične predstave ondašnjih žena. Naše statue su stereotipne reprodukcije prvobitnih uzora, primljenih sa strane, koje su pod uticajem religioznog konservativizma ropski kopirale prvobitne uzore bez obzira na okolni ljudski život i njegove prilike, bez obzira na izmenjeni klimat (...) Iz predstave odela na ovim statueta vidimo da ono odgovara klimatskim prilikama na Kritu, tamo je ono i postalo, a otuda je ono i preneto zajedno sa religioznim idejama, koje su bile povod i spravljanju takvih statueta“ (Vasić 1908b, 81–82).

Odeća je bila povod da se Vasić ne složi s priznatim autoritetima za egejsku preistoriju koji su, kao Mekenzi (Duncan Mackenzie) sličnosti u figurinama i odeći objašnjavali migracijom mediteranske rase, ili poput Majresa (John L. Myres) zajedničkim kulturnim osnovama Egeje i praistorijske Evrope. Vasić je

čvrsto verovao u egejske uticaje na Podunavlje (Vasić 1908b, 83; Vassits 1908). No i tu su se pojavili problemi. Uprkos uticajima, koje nije dovodio u pitanje i za koje je tvrdio da su posledica usvajanja egejskih religijskih ideja, pojavljivale su se i očigledne razlike u materijalnoj kulturi, čak i u samim kulturnim predmetima.

Dakle, ako bismo u najširem mogućem smislu, a uvažavajući naučni kontekst, mogli da kažemo u čemu je Vasić grešio, to bi bilo ponavljanje logičke greške *circus in probando* koja se naziva paradoksalno razmišljanje, kružni argument ili kružna logika, kako je prethodno pokazano. Reč je o argumentu u kojem se zaključak ujedno nalazi u premisama, a što je lanac povezanosti duži teže je prepoznati grešku. Istini za volju, sam kružni argument je često logički validan, ali je potpuno beskoristan kao logička konstrukcija (Premisa 1:P je tačno zbog Q, Premisa 2:Q je tačno zbog P, Zaključak: P je tačno). Vasićev sistem argumentacije je neosnovan na najopštijem nivou (Stojadinović 2014, 74–75), ali su bez obzira na to njegovi instrumenti za rad, poput bavljenja kultom i kontinuitetom značajni za epistemološko nasleđe srpske arheologije. Stoga je neophodno pozabaviti se i njegovim specifičnim objašnjenjima.

Postavlja se pitanje zašto je Vasić odabrao korpus materijala koji mi danas nazivamo vinčanske figurine da budu oslonac njegovih pretpostavki još pre arheoloških iskopavanja Vinče? Moguće je pomišljati da su statuete od pečene zemlje bile najčešći slučajni nalazi, pa da je Vasićeva analiza logično išla u ovom smeru. Interesantno je da je fokus ka figurinama bio Vasićev manir još na samom početku njegove akademske karijere, kada je materijalnu kulturu poput vinčanske, smatrao neolitskom. U tekstu Salomona Renaka (Salomon Reinach), u kojem on prepričava i komentariše na francuskom Vasićevu „Jablanicu”, autor kaže da je Vasić 1900. godine istražio 84 kvadratna metra u Jablanici i da je najveći značaj istraživanja u velikom broju pronađenih terakota, koje uglavnom predstavljaju ženske i životinjske figure. Renak zaključuje da ne može biti reči o svetištu, jer je Vasić našao figure razbacane a ne na gomili. Pretpostavlja da je u svakoj stambenoj celini bila barem po jedna figurina. U svakom slučaju, ističe da je Jablanica neolitska (što je tada mislio i Vasić), ali da „gospodin Vasić” ne daje nikakve detaljnije podatke o predmetima od kosti i kamena u članku o Jablanici. Renak ističe da mu je Vasić pisao da je materijalna kultura identična kao i u drugim primerima naselja „neolitske civilizacije”. Zaključuje da se Vasić nije bavio kamenim i koštanim predmetima jer oni verovatno nisu naročito drugačiji u odnosu na poznate (Reinach 1901, 527–533). Drugim rečima, kako to i ističe na početku „Praistorijskih obrednih predmeta” Vasić smatra da postoje predmeti koji se svojim oblikom pa i namenom jače ističu od običnih nalazaka sa praistorijskih nalazišta (Vasić 1908b, 71). Ti koji se jače ističu su upravo kulturni predmeti na osnovu kojih se može reći nešto o religiji preistorijskih stanovnika naših predela. Vasić je dobro promišljao fenomene kojima se bavio, te je tražeći argumentaciju o religijskom konzervativizmu kao i o konzervativizmu tipičnom

za periferiju, smatrao da su upravo kulturni predmeti, pronađeni na periferiji, pogodni da otključaju epistemološke zagonetke praistorijske arheologije.

Za njegovu demonstraciju argumenata tipično je pobadanje prve kotve u zonu koja gotovo da nema veze sa arheologijom, odnosno najčešće dolazi iz oblasti prirodnih nauka. To je svojevrsna simulacija pozitivističkog pristupa i teško se može osporiti jer izgleda objektivno. U slučaju „Preistorijskih obrednih predmeta” reč je o domenu klime i tla, u slučaju *Preistorijske Vinče* reč je o tlu i metalurgiji. U konkretnom slučaju simulacija naučnog metoda podrazumeva pretpostavku da su statuete sa Vinče predstave ondašnjih žena, ali da ove žene nose neadekvatnu odeću za naše klimatske uslove. Pošto ove statuete nisu „samostalna tvorevina naših predela” na šta nam je jasno ukazala pregača koja je pogodna za mediteranske predele, potrebno je tražiti uzore, a oni su naravno na Jugoistoku. Tako se dolazi do statuteta sedećeg tipa na prestolu koje imaju neminovno kulturni karakter jer je reč o božanstvu. Kada je reč o stojećim figurama one su, po Vasiću, votivni darovi božanstvu ali su mogli biti i kulturni idoli. Rečeno drugačije, kada se ova prva kotva dobro pričvrsti, moguće je pokazati bilo šta, a za Vasića je bilo najlakše da svoje ideje donosi kroz magline kulta i kulturnih tema, što su suštinske supstance njegove interpretacije.

Srž Vasićevog odabira da se bavi kultom predstavlja uverenje da bavljenje kultom može dovesti do pravilne interpretacije. Kult je pogodan jer Vasić veruje u princip da je konzervativizam važna odlika svake religije, ali da se, paradoksalno, prihvata i menja na periferiji kada dolazi iz kulturnog centra. Kako danas dobro znamo sa stanovišta postkolonijalne teorije, nema totalnog prenosa ideja, znanja i uverenja kada je reč o kulturnim uticajima. Ne postoji kultura-davalac i kultura-primalac, u koju se uliva sadržaj iz centra bez otpora i bez izmena. U ovom pogledu, Vasić je bio daleko ispred svog vremena. Drugim rečima, Vasićevo objašnjenje može biti nekoherentno samo ukoliko mi imamo predrasudna očekivanja o najranijoj fazi arheologije i ako očekujemo da je prošlost tada nužno zamišljena pojednostavljeno (Babić 2010, s navedenom literaturom). Kada je reč o kulturnim prenosima i uticajima, važno je istaći da je Vasić još pre odlaska na studije u Berlin i Minhen u svojim člancima razradio temu rimsko-starosedelačkih odnosa na Balkanu, kao model kulturne promene. Model kulturnih transmisija u kontekstu procesa romanizacije, koji je ponudio, nije bio zasnovan na onovremenim historiografskim publikacijama, već na sopstvenim originalnim spekulacijama. U njegovom modelu, ključna su dva elementa 1) starosedelački (oplemenjen pređašnjim grčkim uticajima) i 2) rimski (slabiji u kulturnom smislu u odnosu na grčku kulturu ali superioran u odnosu na strosedelačku mešavinu). U prvom momentu interkulturnog susreta može se govoriti o mržnji i napetosti ali i trgovcima, zatim nastupa rimska stega i otpor svesnijih starosedelaca kroz pokušaj odbijanja nasrtaja na egzistenciju sopstvene narodnosti, nakon toga dolazi do iseljavanja starosedelaca i očajanje; na kraju, nacionalne/

narodne osobine se gube u javnom životu a čuvaju se u uskom porodičnom krugu (Mihajlović 2015, 35–40). Prema Vasiću, kroz institucije poput vojske i „najvarvarskiji varvarin postajao je vatreniji Rimljanin” (Vasić 1895, 34–35). Iako shvatanje kulturne promene u Vasićevoj najranijoj akademskoj fazi deluje gotovo idilično dobro, na ozbiljne probleme nalazimo kod njegovog povezivanja društvenih fenomena i materijalne kulture. To se vidi kod interpretacije obrednih predmeta, gde se jasno uočava da nije posedovao analitičke alate da predviđenu kompleksnost pojava poveže sa arheološkim ostacima.

Objašnjavanje stilske različitosti na artefaktima iz Podunavlja (za koje je tvrdio da su izraz direktnog uticaja egejskih verovanja, kulta, ideologije i prakse) u odnosu na one iz Egeje, zahtevalo je od Vasića temeljno promišljanje i obrazloženje. Naime, čitav njegov interpretativni sistem vinčanskih i žutobrdskih nalaza počivao je na analogijama sa artefaktima koje su Evans, Šliman (Heinrich Schliemann), Bozanket (Robert Carr Bosanquet) i drugi arheolozi iskopavali u to vreme na Kritu i drugde po Grčkoj i istočnom Mediteranu. Spasonosno rešenje za premošćavanje ovog jaza Vasić je potražio u metodama svog profesora Furtvenglera koje je donekle prilagodio za svoje potrebe: **metodi grupa i kritici kopija**. Uz pomoć tih alata, pokušao je da sistematizuje i protumači vinčanske i žutobrdske praiistorijske artefakte (u prvom redu figurine), ali i da ustanovi pretpostavljeni međusobni odnos originala u kulturnom centru (Egeji) i njihovih kopija na periferiji (u balkanskom Podunavlju).

Nasleđeni alati: metoda grupa i kritika kopija

Može se kazati da je od prvih radova (Vasić 1894, 3) do prevoda čuvenog *Apola*, Salomon Renak imao veliki uticaj na ideje Miloja M. Vasića o tome šta arheologija treba da bude. To ne treba da čudi pošto je Renakova specijalizacija u poznavanju gema poređena po ugledu sa Furtvenglerom, a značajan je i zbog arheoloških iskopavanja važnih grčkih i drugih antičkih lokaliteta na kojima je učestvovao (Smirna, Kima, Tasos, Lezbos, Imbros, Kartagina, Odesa). Renakova istorija umetnosti se procenjuje kao pristup pod snažnim uticajem etnologije i antropologije, naročito britanske (Meklenan, Tajlor, Frejzer / John McLennan, Edvard Burnett Tylor, James Georg Frazer), a njegova istraživanja posvećena su religioznoj i simboličkoj funkciji kulture (Fotiadis 2006, 10–24). Tako je 1905. Renak napisao *Kultove mitove i religiju* (*Cultes, mythes et religion*), u čijem uvodu je konstatovao da je čovek religiozna životinja, te da poreklo religioznosti ne treba tražiti kod civilizovanog čoveka već u čovekovoј psihologiji uopšte. Do „primitivnog” shvatanja religije može se, po Renakovom shvatanju, doći posmatranjem tri vrste izvora: na osnovu psihologije „savremenih divljaka”, posmatranjem psihologije dece, kao i viših životinja. Njegova perspektiva je

bio jednolinijski evolucionizam, odakle on naglašava da polazi, a taj evolutivni razvoj porazumeva put od zveri do ljudi, pri čemu je religioznost ključna u odnosu na sve druge attribute ljudskosti (Reinach 1912 [1905], v–xiv). Kada objašnjava totemizam, Renak kaže da su rituali veoma konzervativni (Reinach 1912 [1905], 7) a **sirvivali** veoma važni za rekonstrukciju razvoja religije (Reinach 1912 [1905], 1–25). U ovom svetlu valja posmatrati Vasićevu zainteresovanost za kult i religiju, odnosno obredne predmete.

Svoj metod, Vasić je iskovao kroz „Preistorijske obredne predmete” i tog se pristupa držao dosledno i u *Preistorijskoj Vinči*, gde je grupe kulturnih predmeta postavio kao reperne tačke svoje analize. U drugom tomu ovog monumentalnog dela, on je figurine okarakterisao kao „ideograme” jer je smatrao da se na osnovu njih može prilično jasno opredeliti karakter kulture stanovnika ovog naselja (Vasić 1936a, XVI, 153). Ukoliko usvojimo da su kulturni/obredni predmeti za Vasića bili ključni, postavlja se pitanje koje je specifične metode koristio da bi analizirao ove artefakte i na osnovu njih interpretirao fenomene u praistoriji Podunavlja. Figurine je klasifikovao tako da njihovo grupisanje nema nikakve veze sa stratigrafskim metodom. Recimo, **stojeće figure** (ili prva grupa terakota) mogle su se pronaći svuda u kulturnom sloju Vinče. Drugim rečima, Vasićev metod u osnovi je mogao biti **metod grupa** koji je veoma udaljen od Tompsenovog proučavanja „zatvorenih nalaza” (Rowley-Conwy 2007, 48–81). Vasićevo grupisanje nalaza nema veze sa zatvorenim celinama, zahvaljujući dokumentovanim kontekstima, već njegovi zaključci dolaze iz sveta stilskih analogija, ali na vrlo specifičan način. Moguće je pretpostaviti da je metod grupa Vasić preuzeo iz klasične arheologije i primenio ga na nalaze pronađene u praistorijskom kontekstu što je za njega morao biti, ne sasvim lak, izazov. U tekstu Salomona Renaka, čiji su metodološki izvori verovatno bili veoma srodni Vasićevim, metoda grupa je objašnjena na sledeći način:

„Ima dosta načina da se stvore grupe. Na primer u **grupi grčkih vaza**, mogle bi se na posebno mesto izdvojiti velike od malih, one koje imaju nogu i dršku od onih koje ih nemaju, one kod kojih postoji 'palmica' od onih na kojima ih nema itd. Ovakvo bi razvrstavanje bilo neinteresantno, **stoga što izabrani principi za grupisanje imaju slučajan karakter**. Na suprot tome, uzimajući za merilo crnu ili crvenu boju figura, prisutnost ili odsutnost belih ili purpurno svetlih mesta, geometrijski ili negeometrijski karakter ukrasa itd. dobilo bi se **naučno grupisanje**, uostalom teža stvar no što izgleda, stoga što bi trebalo znati združiti predmete vrlo raznih osobina onda kada svi imaju svega **jednu istu osobinu, koja se smatra za bitnu, tipičnu i svima zajedničku**. (...) Čak i kada je predmet u savršenom stanju, izdvojeno promatranje ovog predmeta biće malo poučno; on će imati potpunu vrednost i postaće arheološki dokument – umesto stvarčica za ukras – samo onda kad **se stavi u svoj pravi red među raznim grupama** za koje ga vezuju njegove osobine. Sve ovo izgleda prosto ali trebalo je dugo vremena da se to opazi” (Renak 1937, 156–157, naglasili M. M. i A. P).

Renak zatim ukazuje da je objašnjenje naročito antičkih statua uvek zavinsno, ne samo od proučavanja originalnih umetničkih dela, već i od okrnjenih, obnovljenih, neoriginalnih dela. Ovu tačku je Vasić mogao videti kao značajnu za interpretiranje Vinče: udaljene od egejskih uzora, ali važne za proučavanje celine. Renak nedvosmisleno **metodu stilskih analogija i grupa** povezuje s Vasićevim učiteljem Furtvenglerom, ali podseća i na važnu ulogu kopija u spoznaji originala:

„Bursžan i Brun s razlogom su govorili da arheolog treba da proučava **neoriginalna dela** neke skulpture onako kako filolog proučava rukopise nekog pisca. Deset rukopisa nejednako ili **raznoliko nagrđenih, dopisivanih ili iskvarenih** omogućuju da se dopre do arhetipa (...) Brunov učenik Furtvengler, otišao je još dalje putem koji mu je otvorio učitelj (...) Analizirajući razne faze ovog otkrića, koje bi bilo dovoljno da Furtvenglera stavi u prvi red arheologa, primetiće se da je otkriće bilo moguće samo pomoću primene metode grupa” (Renak 1937, 157, naglasili M. M. i A. P).

Metode Brunove i Furtvenglerove škole, koji je u navedenom citatu veoma sažeto izložio Renak, usvojio je i minhenski đak Miloje Vasić, jer su mu omogućavale da se, u stilskoj analizi i analogijama, neometano kreće kroz vreme i prostor, između Egeje i Podunavlja. U užem metodološkom smislu, posebno je značajna **kritika kopija** (*Kopienkritik*), metoda koju je formulisao i proslavio upravo Furtvengler u svojoj poznatoj knjizi o grčkoj plastici (*Meisterwerke der griechischen Plastik*, 1885). Metodologija kritike kopija, koju je Furtvengler primenio na rimske i grčke skulpture, podrazumeva da istraživanje polazi od kopija, da bi se završilo rekonstrukcijom originala. Posebno je važno u tom procesu obraćati pažnju na razlikovanje **vernih** kopija od onih koje sadrže kasnije varijacije. Furtvengler je, kao i njegovi prethodnici Vinkelman i Brun, smatrao da su rimske skulpture mehaničke (manje ili više verne) kopije grčkih remek-dela, te da je njihova vrednost samo u stepenu u kojem su sačuvala izgled grčkog izgubljenog originala, odnosno zamišljenog prototipa. Manje verne varijante, („slobodne kopije”) su, doduše, predstavljale izvestan problem, jer su umanjivale pouzdanost metoda. Iako je Furtvenglerova *Kopienkritik* metoda još krajem XIX veka bila kritikovana, ona je postala – i zadugo ostala – standardni instrument u analizi antičkih skulptura, o čemu svedoči, do banalosti izlizana, fraza „rimska kopija grčkog originala” u pregledima antičke istorije umetnosti (Gazda 2002, 5–6). Furtvenglerova kritika kopija korespondirala je s pozitivističkom, rankeovskom, kritikom izvora, ali je bila zasnovana na problematičnim pretpostavkama o kulturnim hijerarhijama i pitanju „originalnosti”, kao i na filhelenskoj tradiciji Vinkelmana, Humbolta i Bruna (Andrén 1998; Gazda 2002, 6; Karl 2013, u pripremi).

Kopienkritik metod savršeno je odgovarao Miloju Vasiću. Iako teorijski ne eksplicira svoje metode (što će postati manir potonjih srpskih arheologa), niti

se direktno poziva na kritiku kopija, ona je postala omiljen instrument u Vasićevim rukama. Vasiću je šire sagledavanje analogija, i slobodnije interpretativno kretanje kroz vreme i prostor, omogućila upravo metodološka novina koju je u arheologiju i istoriju antičke umetnosti Furtvengler uveo na velika vrata svojom kritikom kopija, a to je uporedna analiza na osnovu fotografija. Furtvengler veli da su još od Vinkelmana i Bruna učenjaci bili upućeni samo na direktni kontakt s materijalom, ili na ponavljanje pročitanih stavova, ali da fotografija omogućava sagledavanje čitavog okeana do tada nedostupnih artefakata (Furtwangler VII). Zaista, danas u doba interneta, kada je moguće u sekundi videti svaku željenu sliku, teško je razumeti metodološki značaj tehnološke inovacije koje je omogućila objavljivanje fotografskih ilustracija u arheološkim tekstovima. Mogli su se, recimo, upoređivati artefakti iz Podunavlja, s Krita ili iz Troje. Vasić je tu priliku oberučke prihvatio. U tom pogledu bio je sasvim selektivan, vodeći se pravilima za utvrđivanje kulturnih veza između centra i periferije:

„Mi smo među prikupljenim materijalom izabrali samo one egzemplare koji su nam izgledali važniji od ostalih naročito u pogledu na podatke **za utvrđivanje kulturnih veza između naših oblasti i Egeje**. Smatrali smo da je to bila naša prva i najglavnija dužnost, jer smo ubeđeni da će se tim putem doći do pouzdanih zaključaka i rezultata. Mi se nismo hteli i suviše gubiti u navođenju analogija i utvrđivanju veza između naše i srednjeevropske preistorijske oblasti iz razloga, što te analogije i veze ne pružaju ni malo pouzdanih podataka za poznavanje nalazaka iz naše oblasti. Stoga ih možemo čak i potpuno zanemariti, pa da ipak od toga ne bude štete za poznavanje kulture u našoj oblasti. S druge strane – to moramo naročito istaći – **ne smatramo za svoju dužnost proučavanje između naše oblasti i onih u Srednjoj Evropi**. To je posao tamnošnjih ispitivalaca, kojima mi možemo pružiti dovoljne i pouzdane podatke o našoj oblasti, na osnovu kojih će oni moći proučavati svoju oblast” (Vasić 1912, 18, naglasili M. M. i A. P).

Pri tome Vasić nema nikave dileme šta je centar, a šta periferija, barem kada su u pitanju kulturni fenomeni kojima se u svojim radovima bavio čitavog života: centar je Egeja (prvenstveno Krit), bliža periferija (poluperiferija) je grčko kopno i maloazijska obala, a nešto udaljenija periferija je Balkansko poluostrvo i Podunavlje s jedne i Apeninsko poluostrvo s druge strane (Vasić 1912, 53, 100–102). Sve ostalo je udaljena periferija, a raznorodni egejski uticaji, koji se prepoznaju na različitim strana, kao recimo na Kavkazu ili u Ugarskoj, po Vasiću samo potvrđuju centralnu poziciju Egeje, ne samo u geografskom, već i kulturnom pogledu:

„Sve pojave u svim trima oblastima³ daju se vrlo lako razumeti ako te oblasti budemo smatrali kao perifernu zonu oko centralne oblasti u Egeji, u čijim se raznim predelima, pod izmenjenim i raznolikim lokalnim okolnostima, menjaju uzori primljeni iz centralne egejske oblasti” (Vasić 1912, 101).

³ Vasić misli na Italiju, Ugarsku i Kavkaz.

Tu naravno spada i šire balkansko Podunavlje, Vasićevo polje istraživanja, kao periferija nešto bliža Egeji. Vasić, naime, ističe da je u svojim radovima nedvosmisleno dokazao da „trup Balkanskog poluostrva” ne pripada Srednjoj Evropi, već da, naprotiv, ima tesne kulturne veze s Egejom (Vasić 1914, 58). Sve analogije, se prema tome imaju tražiti u centru, u Egeji, odakle su uticaji kontinuirano dolazili, menjajući se na periferiji. U tom smislu, bez obzira na srodnost materijalne kulture pronađene u Vinči sa onom koja je utvrđena na srednjoevropskim lokalitetima, Vasić je smatrao ključnim da konstatuje veze sa kulturom centra (Egeje), čiji se elementi visoko vrednuju. U odnosu na Egeju, srednjoevropski lokaliteti su mogli biti samo udaljenija periferija od Vinče.

Zakon periferije

Pošto su stavovi arheologa s početka XX veka vrlo udaljeni i prate drugačija pravila i druga opšta mesta nauke, nije sasvim lako razumeti kako se ove Vasićeve ideje uklapaju u širi naučni kontekst. Tome dodatno doprinosi Vasićeve težnja da se izoluje od diskusija povodom tema kojima se bavio (Palavestra 2012, 2013). Ipak, ako pogledamo reference iz kojih on izvlači svoje stavove dolazimo do publikacije – *Histoire de l'Art dans l'Antiquité. Tome VI: La Grèce Primitive. L'art mycénien* (Perrot et Chipiez 1894), koju su napisali arheolog Žorž Pero (Georg Perrot) i arhitekta Šarl Šipije (Charles Chipiez). Kada je reč o ovom delu, a zatim specifično o Perou kao arheologu, potrebno je napomenuti da se može govoriti o stavovima koji su približni Arturu Evansu i Salomonu Renaku s kraja XIX veka. Naime, reč je o potrebi da se umanje bliskoistočni uticaji na evropsku praistoriju, tj. da se evropsko poreklo posmatra kao jedinstveno u pogledu materijalne kulture i rase. Vasić je od Peroa preuzeo mišljenje da su nosioci balkanskog autohtonog duha iz „dubljih narodnih slojeva” negovali konzervativni geometrijski stil, nasuprot mikenskom vladalačkom sloju koji je voleo naturalizam (Vasić 1906a, 26–27). No, Vasić je morao da objasni i zašto se iste religijske ideje (egejske), ne materijalizuju istovetno na egejskim i podunavskim kulturnim predmetima. U pitanju je, po Vasićevom mišljenju, bio mehanizam redukcije na osnovni oblik, karakterističan za odnos centra i periferije. Naime, isticao je da je, u odnosu na centar, na periferiji izgubljena raznovrsnost namene kulturnih predmeta, te da su oni redukovani na osnovi oblik koji je mogao služiti različitim namenama. Time je objašnjavao razliku između pretpostavljenih originalnih uzora i periferijskih kopija. Vasić je smatrao da je redukcija vrlo složen proces koji se pojavljuje iz dva izvora, te se često može pogrešno protumačiti:

„Redukcija je pouzdana oznaka degeneriranja, kada se ona pojavljuje u kulturnim centrima, a na periferiji je ona stalna pojava kao posledica **nižeg kulturnog nivoa**. Otuda takva pojava redukcije na periferiji često pravi utisak prvobitnoga, originalnoga, te s toga postaju pogrešna mišljenja o odnosu kulturnih centara prema periferiji, kao i obrnuto” (Vasić 1908, 92, naglasili M. M. i A. P).

Dakle, u pitanju su dva vektora sila koji mogu dovesti do redukcije. Redukcija se može pojaviti i u centru, ali u tom slučaju ona je oznaka degeneracije. Degeneraciju u centru (recimo pomenuto povlačenje naturalističkog ornamenta, pred geometrijskim „demokratskim stilom”), Vasić je – pod uticajem Peroa – posmatrao kao uticaj dubljih narodnih slojeva, tj. iskonskog „supstrata” (Vasić 1906a, 26–27). S druge strane isticao je da takvu redukciju u centru valja razlikovati od promena koje se događaju na periferiji i koje mogu zavarati istraživača da pomisli da je u pitanju nešto **prvobitno i originalno**. Drugim rečima, Miloje Vasić unapred otklanja argument da su podunavski praistorijski artefakti (npr. figurine), zbog svoje svedenosti na osnovni oblik, stariji od svojih raskošnijih egejskih uzora. Naprotiv, veli Vasić, oni samo odaju utisak drevnosti jer su se redukovali pod uticajem sila periferije i nižeg kulturnog nivoa.

Ne smemo u navedenom citatu prenebregnuti tu važnu odrednicu: da je redukcija na periferiji „**posledica nižeg kulturnog nivoa**”. U odnose centra i periferije se, ne baš neočekivano, umešava jednolinijski evolucionizam, koji Vasić, doduše tumači selektivno. On je, naime, još u svojim ranim radovima posvećivao pažnju ideji sirivala i dugom trajanju određenih „fosilizovanih” narodnih običaja koji svedoče o dubokim i iskonskim korenima. Recimo u članku o slavi, koju on upoređuje sa kultom herosa, Vasić objašnjava razloge za konzervativizam kulturnih praksi i predmeta (Vasić 1985). Značajno da tu, osim što citira, Frejzera, Tajlora, kao i svoje neizbežne autoritete za grčku religiju, Furtvenglera, Nilsena (Martin Nilsson) i Rodea (Erwin Rohde), on sažeto eksplicira problem kulturnih prauzroka, odnosno obrednih sirivala:

„Prauzyrok nekog izvesnog obreda može biti i zaboravljen, kao god i razlog zbog čega se nešto čini, te se ti obredi počnu upravo mehanički, mahinalno u narodu vršiti. Jezgra ili suština nekog običaja biva zaodenuća spoljašnjom ljuskom, koja se sastoji iz ceremonija. Tako modificirana ljuska reprezentuje nam onda i samo jezgro, koje je u početku bilo vidno; a ljudi se počnu paštiti da tu ljusku u nepromenjenom obliku održe, ne pitajući više, šta se u njoj skriva. To je bilo isto i sa našom slavom, kojoj se doskora nije znalo pravo značenje, jer je suština običaja bila zavijena u obrednu ljusku” (Vasić 1985, 254).

Sirivali su, za Vasića izuzetno važni, ali ne kao živi fosili univerzalnih faza razvoja (kao kod Tajlora ili Frejzera), već pre kao manifestacije dubinskih sila „susprata”, koji deluju i u centru i na periferiji (Palavestra 2011). Tako na drugom mestu detaljnije objašnjava svoje stavove o odnosima sirivala, kulturnih stratuma, centra i periferije:

„Problem se komplikuje kada se pređe u perifernu oblast, jer je ta oblast mogla primiti jedne, a ne usvojiti druge kulturne tekovine iz centralne oblasti. Iskustvo nam je pokazalo da nikada ni jedna periferna oblast ne prima celokupnu kulturnu sadržinu centralne oblasti od koje zavisi. Pa i ono što je primljeno, često puta pretrpljuje lokalne prerade. S toga mi možemo npr. potpuno lako pojmiti, da

su stanovnici naših predela stojeći u kulturnom saobraćaju s centralnom oblašću **i iz nje primili religiozne ideje, predstave o božanstvu i kultne obrede, zbog čega su i izrađivali svoje idole po ugledu na uzore iz centralne oblasti**, ali oni nisu morali primiti i u svojem životu upotrebljavati sve ono što nalazimo predstavljeno na statueta, kao što je npr. odelo u celini i delovima. (...) Nije pouzdano utvrđeno, u koliko se pak vrste odela, koje su iste s onima na našim statueta, i koje još i danas upotrebljava moderno stanovništvo naše oblasti, smeju upotrebiti za rekonstrukciju stvarnog odela preistorijskih stanovnika naših predela. U etnologiji, kao i u arheologiji postoje kulturni stratumi; zadatak je prve da odredi u koliko se recentni kulturni stratum sme dovoditi u vezu s odgovarajućim arheološkim stratumom” (Vasić 1912, 151–152, naglasili M. M. i A. P).

Vasić je, s mnogo pažnje, obrazlagao ono što je prepoznao kao izuzetno složene mehanizme odnosa centra i periferije, a posebno različite temporalne i prostorne aspekte koji te transfere menjaju i oblikuju. Moglo bi se reći da je marljivo konstruisao jedan čudnovat mehanizam, s mnoštvom zupčanika, polugica i klizača, kojim je pokušao da utvrdi, izmeri i objasni kako i zašto je, po njegovom dubokom uverenju, praistorija balkanskog Podunavlja bila samo emanacija egejske kulture. U svom opsežnom i veoma razućenom radu „Žuto Brdo” (Vasić 1907, 1912, 1914), gde sumira rezultate svojih dotadašnjih razmišljanja, ali i trasira pravce daljih istraživanja, Vasić obrazlaže svojevrstan metodološki okvir za proučavanje kulta na centru i periferiji:

„Centralne oblasti ili centralna mesta u toliko su većma centralna u koliko su većma upućeni na sebe kako u iznalaženju novih kulturnih tekovina, tako i u stvaranju religioznih predstava koje se ogledaju u kulturnim objektima (...) Ali su (...) pored novih pojmova i predstava o božanstvu i u religiju uopšte, naporedo postojale i predstave i pojmovi daleko ranijih vremena i da u toliko većma prevlađuju ove poslednje u onim mestima, koja su dalja od centra i od onih promena u njemu. Nije redak slučaj, da ove starije predstave i pojmovi o božanstvu, zahvaljujući religioznom konzervativizmu, ponovo ožive i da polazeći i dubljih narodnih slojeva osvoje i najviše vrhove društvene kulture i civilizacije. Takvi su slučajevi i takve su pojave u centralnim oblastima; ali u perifernim oblastima moramo računati još i drugim faktorima, koji sudeluju pri stvaranju predstava i pojmova o božanstvu ili božanstvima. Perifernim oblastima nazivamo one koje su zavisne od daljih ili bližih centara pa bilo to posredno bilo neposredno. Te oblasti mogu biti po nekada geografski znatno udaljene od svojih centara. Zbog te udaljenosti, pored svekolike kulturne zavisnosti od centra, dobijaju maha i ispoljavaju se i drugi faktori, koji utiču na kulturna obličja stvarajući tako lokalne pojave. Pored drugih faktora i narodnost stanovnika dotičnih oblasti jeste jedan od važnih faktora za lokalne izmene i prerade iz centra primljenih kulturnih tekovina. Najposle ne dopiru sve centralne promene do perifernih oblasti, niti one sleđuju jedna za drugom onim istim redom kao u centru, nego neke od tih promena izostaju, te s toga vidimo da se pojave dveju podvojenih perioda u centru mogu u perifernoj oblasti pojaviti ili neposredno jedna za drugom, ili čak istovremeno” (Vasić 1912, 86–87).

Pogledajmo Vasićeve polazne pretpostavke, odnosno zupčanike i poluge njegovog univerzalnog interpretativnog mehanizma:

1. Religijske ideje su po pravilu konzervativne.
2. Uprkos tome, u centrima dolazi do novih religijskih ideja.
3. Centar (Egeja) je na višem kulturnom nivou od periferije (balkanskog Podunavlja).
4. Centar utiče na periferiju, a to se dobro može videti na primeru religije i kulta.
5. Religijske ideje i u samom centru mogu biti izmenjene i degenerisane, zahvaljujući religioznom konzervativizmu koji dopire iz „dubljih narodnih slojeva” (tj. iz „supstrata”).
6. Na periferiji takođe deluje kultni konzervativizam iz dubljih narodnih slojeva, čak i jače nego u centru, zbog „nižeg kulturnog nivoa”.
7. Usvojene religijske (i druge) ideje i njihove manifestacije se na periferiji menjaju, tj. redukuju. Do redukcije, osim iz religioznog konzervativizma, dolazi i zbog drugih razloga: a) prostorne udaljenosti od centra, b) vremenske udaljenosti od centra, c) drugih faktora, recimo narodnosti stanovnika.
8. Dubinske sile (tj. religiozne ideje i stil dubljih narodnih slojeva), koje deluju u centru i na periferiji (tj. u Egeji i na Balkanu), su srodne.

Bezvremenost sila koje deluju iz dubokih slojeva postala je suštinsko Vasićevo nasleđe u recepciji potonjih generacija arheologa. Zahvaljujući ovakvoj recepciji, Vasiću je „bilo dozvoljeno” da se slobodno, formalnim i vrlo površnim analogijama, bez ustezanja kreće između podunavske praistorije, bronzanog doba Troje i Egeje, pa čak i arhajske Jonije šestog veka. Ukoliko se, naime, prihvati da su kulturni uticaji mogli dolaziti selektivno, sa zakašnjenjem, ne sukcesivno već istovremeno ili na preskok, pa su se još na periferiji i menjali, onda se svaki praistorijski artefakt u Podunavlju može proglasiti posledicom uticaja Egeje i njenih religijskih ideja. Ako, recimo, analogija nije dovoljno ubedljiva može se pokrenuti poluga Vasićevog interpretativnog mehanizma „redukcija na periferiji”, koja će objasniti zašto se vinčanska figurina ipak razlikuje od minojske „zmijske boginje”, jer je silama periferije svedena na osnovni oblik. Ukoliko dolazi do upadljivog temporalnog nesklada između centra i periferije, pokreće se druga poluga: „raznovremeni sinhronizam”, koja će uskladiti hronologiju:

„Obe te okolnosti – nazovimo ih prostornom i vremenskom udaljenošću od centra – bile su vrlo važan faktor u preistorijskoj kulturi. One nam pomažu da razumemo vrlo mnoge pojave u preistorijskoj kulturi. Kao najvažnije posledice ova dva faktora imaju se smatrati degeneracija iz centra primljenih uzora, a sem toga još i sinhronizam raznovremenih centralnih pojava u perifernim zonama” (Vasić 1912, 53).

Iako su mu hronološka pitanja od velike važnosti, Vasić se potrudio da potpuno relativizuje metode datiranja tadašnje arheologije, kako bi mogao neometano da dokazuje tezu koja bi se mogla nazvati „raznovremeni sinhronizam”

Egeje i praistorijskog Podunavlja. U tom pogledu valjalo je potpuno ukloniti kontrolni mehanizam, a to je bila tada dominantna hronologija neolita i bronzanog doba Skandinavije, Srednje i Istočne Evrope. Relativizacija tada važećih principa datovanja je u Vasićevom slučaju postignuta zahvaljujući uvođenju si-rvivala-supstrata u tumačenje kulturnih pojava. S jedne strane Vasić, na primer, smatra da neolitski lokaliteti kao što su Kukuteni ili Tripolje u Moldaviji i Ukrajini moraju biti pozniji nego što ih je Hubert Šmit (Hubert Schmidt) datirao, pošto se mogu upoređivati s Vinčom (a za Vinču je Vasić već utvrdio da odgovara bronzanom dobu Egeje) (Vasić 1914, 52–54, nap. 209). S druge strane on u potpunosti poriče značaj tadašnje centralnoevropske praistorijske hronologije za pitanja arheologije Podunavlja, koje uostalom „trupom” i ne pripada Srednjoj Evropi. Tako kritikuje Hernesovu (Moritz Hoernes), Menginovu (Oswald Menghin), a naročito Rajnekeovu (Paul Reinecke) hronologiju bronzanog doba Srednje Evrope, koja je bazirana na Montelijusovom tipološko-hronološkom metodu (Trigger 2008):

„Rajneke polazi od jednog vrlo opšteg, u osnovi pogrešnog tvrđenja, a na ime, da objekti s istim ili sličnim ukrasom potiču nesumnjivo iz jednog i istog doba, pa makar oni bili nađeni na dva, jedno od drugog veoma udaljena nalazišta (...) Srednjoevropski i skandinavski nalasci su *quantité négligeable*⁴ za datiranje (ovih) naših nalazaka” (Vasić 1914, 57).

Ova Vasićeva, s današnjeg stanovišta opravdana, kritika Montelijusovog i Rajnekeovog tipološko-hronološkog metoda, imala je, međutim, sasvim specifičan cilj. To je da pokaže kako je Ugarska samo još udaljenija egejska periferija od Srbije:

„Mi smo već odavno stekli ubeđenje da se kulturne periode u Ugarskoj mogu datirati samo na osnovu nalazaka s trupa Balkanskog poluostrva i iz Rumunije, a ne obrnuto (...) Za sada ostaju, dakle naši nalasci iz Srbije kao najpouzdaniji podaci za datiranje kulturnih perioda preistorijskog doba Ugarske” (Vasić 1914, 59).

Drugim rečima, treba i za Srednju Evropu, a pogotovo za balkansko Podunavlje, odbaciti Hernesovu, Rajnekeovu, pa i Montelijusovu hronologiju. Naprotiv, kao hronološki reper valja prihvatiti Vasićevo datiranje Vinče i drugih podunavskih nalazišta, koje je on, na svojoj kliznoj vremenskoj skali, vezao za Egeju i čije je mlađe slojeve svrstao u „mikensko-pomikenski stratum”, posle 800. godine pre n. e. (Vasić 1914, 72–74; Palavestra 2012, 667). Vasićev zakon periferije primarno je uticao na pogrešno datovanje Vinče i relativizaciju metoda datovanja aktuelnih u Vasićevo vreme. Međutim, neadekvatna hronologija je samo posledica sistema objašnjenja koji nije u celini prepoznat kao problematičan u srpskoj arheologiji. To se najbolje može videti kroz shvatanja njegovih učenika

⁴ Zanemarljiva količina, prim. M. M. i A. P.

koji su zastupali vrlo različite idejne pozicije u srpskoj arheologiji. Na primer, Branko Gavella kaže da arheološki metod ima za cilj da utvrdi klasifikaciju i determinaciju ostataka iz prošlosti na osnovu formalnih oblika artefakata, hronologije i namene kojoj služe. On napominje da je od velike važnosti prilikom hronološkog određivanja određenih kulturnih pojava da se povede računa da se izvesni oblici prenose iz jedne periode u drugu: „To su tipološka nadživljavanja (*Sirvivances des types*), retencije, a često i konvergencija oblika” (Gavella 1969, 8). S druge strane, Draga Garašanin, govoreći o različitim manifestacijama kulta u paleolitu i neolitu, upućuje na obazrivost:

„No, takođe je sigurno da se u ovakvom kultu nalaze i dalje mnoge remiscencije starijih epoha, da su mnogi elementi, ranijeg primitivnijeg kulta bili preuzimani, šematski prenošeni i dalje primenjivani, nekada čak i bez dovoljnog razumevanja. Sa ovim se imaju dovesti u vezu izvesni totemistički elementi u neolitskom kultu. Pojava sama po sebi nije iznenađujuća obzirom na opšte poznati konzervativizam kulta koji se zadržao i do današnjih dana u nizu elemenata” (Garašanin 1968, 244).

Poučna istrajnost

Kao što je već napomenuto, za Vasića sirvivali nisu bili prežici određenih faza ravoja, poznati u jednolinijskom evolucionizmu, već mutirana forma koncepta sirvivala i supstrata. Kao i u drugim primerima, ni ovu vrstu spoja Vasić nije detaljno teorijski razradio (što nije ni očekivano), ali je postavio određene mehanizme objašnjenja koja su upotrebljavana u disciplinarnom nasleđu, a koja su ostala dovoljno otvorena za dalju doradu.

U tom svetlu, naročitu pažnju treba obratiti na Vasićevo shvatanje odnosa centra i periferije kroz pitanje kulturnog konzervativizma i sirvivala, pre svega zato što se odražava na shvatanje kontinuiteta u srpskoj arheologiji. U Vasićevom objašnjenju se, naime, pojavila jedna kontroverza koju je valjalo otkloniti. Religijske ideje iz Egeje, dakle, prihvaćene su u praistorijskom Podunavlju, a figurine su očigledan dokaz tog idejnog i kulturnog transfera, uprkos površinskim razlikama koje su posledice „redukcije” ili drugih zupčanika iz Vasićevog univerzalnog mehanizma. Ukoliko je, međutim, kult univerzalan konzervativan (a pogotovo na periferiji, koja je „nižeg kulturnog nivoa”) kako to da su nove religijske ideje iz centra primljene i usvojene na periferiji? Vasić smatra da je jedan od razloga to što je periferija idejno i umetnički neoriginalna, zbog čega je, uostalom, metoda „kritike kopija” i moguća. Vasićev učenik Milan Mitić to jezgrovito objašnjava: „To bi bila samo obična posledica neoriginalnosti koja je osnovna karakteristika preistorijske kulture u našoj zemlji tog doba” (Mitić 1908, 188). Vasić čak žali što u praistorijskim artefaktima nema više originalnosti, jer bi nam ona više govorila o „kulturnim prilikama u našoj oblasti”:

„Oni primaju oblike statueta, a u koliko ih prerađuju u toliko se većma odaju kao nevešti kopisti i rdavi interpretatori tih uzora. (...) Sva njihova originalnost svodi se na reprodukcije (...) Njihovo manje ili više ropsko kopiranje stranih uzora moramo pravdati kulturnom zavisnošću njihove oblasti od centra i religioznim konzervativizmom, koji se protivi svim novinama kako u religioznim pojmovima, tako i u predstavama božanstva. Najposle, da tvorci ovih statueta nisu na ovaj način kopirali strane uzore, nego da su bili u izradi statueta i predstava na njima samostaljniji, to ne bismo smeli govoriti ni o kulturnoj zavisnosti ove oblasti od jugostočnih centra, niti bismo je smeli smatrati kao perifernu oblast” (Vasić 1912, 89).⁵

Religiozni konzervativizam, neoriginalnost i druge manifestacije zakona periferije, prema tome, počinju da deluju tek kada su u Podunavlju usvojene osnovne religijske ideje iz Egeje. Vasića, začudo, kao da ne zanima šta se na periferiji događalo pre inicijalnih egejskih uticaja. Recimo, kada govori o htonskom kultu u Vinči, argumentuje da je u najstarijem sloju otkrivena „zemunica” i hodnik grobnice sa devet skeleta, na osnovu čega dokazuje prisustvo sepulkralnog i htonsko-agrarnog kulta u Vinči. Zanimljivo je da kaže kako ovaj kult ne može biti originalni pronalazak autohtona, čija kultura pre toga (najstarijeg sloja) nije ni postojala na ovom mestu (Vasić 1953, 267). Drugim rečima, Vasić pronalazi autohtone i njihovu kulturu, ali tek od kada su kolonisti došli u Vinču, čime je supstratnom uticaju autohtona dat nejasan, metafizički karakter.

Miloje Vasić se još u „Prilozima trojanskim problemima”, bavio složenim odnosom uticaja centra na periferije i njegovim reflektovanjem na stil i ornamentiku (Vasić 1906c; Palavestra 2012, 657–660). Iste, 1906. godine, pišući o praistorijskoj votivnoj grivni, on analizom ornamentalnog stila gradi narativ o dugom egejskom kontinuitetu u Podunavlju (Vasić 1906b). S jedne strane ukazuje da se geometrijski ornamenti na Balkanskom poluostrvu moraju smatrati domaćim kulturnim produktom, odnosno izrazom autohtonosti i drevnosti, dok s druge strane ističe da naturalistički ornament predstavlja strani uticaj, koji „nedovoljno kulturni” stanovnici Balkanskog poluostrva nisu mogli razumeti, niti reprodukovati (Vasić 1906a, 23; Palavestra 2012, 666). Štaviše, smatrao je da je geometrijski ornament, kao izraz autohtonosti, moguće potisnuti, ali i naknadno oživeti, čime se dolazi do formule nadživivosti supstrata. Vasić, recimo, kaže da u keramici kao i na terakotama iz Vinče, umetnost nije nikad nadmašila nivo opštenarodne ili popularne umetnosti. U tom smislu, geometrijski stil nije u Grčkoj umro u potpunosti, a u popularnoj umetnosti ostalih balkanskih naroda ovaj stil je veoma prisutan, odnosno nadživeo (Vasić 1936c, XXVI). Ipak, konceptulazacija tih dubinskih, supstratnih sila kod Vasića nije konsekvantno

⁵ Zanimljivo je da u radu o novijoj srpskoj umetnosti, Vasić (pod pseudonimom Dr. Ognjen) oštro kritikuje ropsko kopiranje zapadnih umetničkih uzora, koje u Srbiji uzima maha nauštrb nacionalne stilske i tematske originalnosti (Dr. Ognjen 1901).

promišljena. To ne čudi. Slična sudbina je zadesila koncept kulture (Bandović 2012, 644; Palavestra and Babić 2016, 9) i koncept romanizacije (Mihajlović 2015) u Vasićevim delima. Ti dubinski, opštenarodni uticaji najviše se mogu povezati sa onim što Vasić zove **statikom Vinčine kulture** koja se provlači kao crven konac kroz ceo „Vinčin sloj” (Vasić 1936c, XIII). Ključno je da sirvivali, upotrebljeni na periferiji, ne odražavaju prežitke pojedinih faza opšteljudskog razvoja, već su zapravo kopče za uspostavljanje kontinuiteta na određenoj teritoriji a u neodređenom vremenskom roku.

Vasić je tu navodnu zajedničku osnovu centra i periferije, koja se manifestuje kroz sirvivala, više podrazumevao, nego što ju je eksplicirao. Ideju o dubokom iskonskom kulturnom supstratu, koji nedefinisanim, ali snažnim silama zrači i prožima na sve kulture i stanovnike Balkana prihvatili su i razradili drugi. Ovakva konceptualizacija dobila je popularnost i vidljive obrise zahvaljujući uticajima ideja Milana Budimira, Veselina Čajkanovića, Nika Županića i Vladimira Dvornikovića, ali i mlađih generacija u srpskoj i jugoslovenskoj arheologiji⁶ (za kritičke osvrte na pitanja kontinuiteta u srpskoj arheologiji v. Palavestra 2011, 581–589; Kuzmanović 2012; Mihajlović 2013, 779–798; Milosavljević 2012, 2013, 2015, Kuzmanović i Babić 2015, 539–555; Palavestra i Milosavljević 2015).

Za arheologe predratne i posleratne generacije Vasićevih studenata ključan je u tom pogledu bio uticaj Milana Budimira. Kako kaže Milutin Garašanin o Budimirovim interpretacijama:

„Ali osnovna ideja, koja je, u suštini, smatram, tačna, i koja je i mene podstakla da u tom smislu gledam i koristim lingvistiku, bila je ideja jednog indoevropskog supstrata pre grčkom na Balkanu” (Babić i Tomović 1996, 10).

U ovom svetlu, dobro je podsetiti da je Vasić koristio sirvivala u funkciji pokazatelja supstrata kulture i konzervativizma, naročito na periferiji, ali da on nije uspostavljao direktne kontinuitete od najdublje praistorije do sadašnjosti. Može se kazati da je Vasić ovu konceptualnu mešavinu koristio u dva vida (u arheološkom i etnografskom kontekstu), a da je do povezivanja ta dva načina upotrebe, te njihove nadogradnje došlo kasnije.

Prvi vid Vasićeve upotrebe sirvivala za tumačenje arheološkog zapisa, tiče se specifičnosti periferije. On tumači kulturne fenomene Vinče u varvarskom zaleđu kao posledicu mešanja kolonizatora i kolonizovanih, odakle proizlazi prisustvo materijalne kulture različitih nivoa razvijenosti. Razloge zbog kojih bi neko u njegovo vreme Vinču opredelio kao neolitsku on je mogao posmatrati kao opsenu periferije. Bilo mu je jasno da materijalna kultura iz neolitskog stratum Evansovog Knososa, liči na onu iz Vinče, ali bi tako jednostavno povezi-

⁶ Konceptualizacija kontinuiteta u srpskoj i jugoslovenskoj arheologiji ispostaviće se kao jedna od ključnih tema u periodu nakon Drugog svetskog rata.

vanje za njega bilo *mirage neolitique*. Drugim rečima, prisustvo varvarizovane forme, primitivne i nevešte izrade, pojednostavljenog stila nije karakteristika određene periode, već je karakteristika oblasti zaleđa gde se zbog zakona periferije centralni uticaji transformišu u raniju fazu (kakva je ona bila u centru). U materijalnoj kulturi Vinče, Vasić je video nešto poput „kartonskih cipela za pokojnika” u savremenom društvu, koje predstavljaju podražavanje/imitiranje uslovljeno specifičnim kontekstom. U tom svetlu upotrebe, *in usum mortuorum*, Vasić vidi kameno oruđe i oružje, kao i predmete od kosti i od jelenjeg roga u grčkoj koloniji. Po njegovom mišljenju, ovi predmeti predstavljaju zamku, zato što kulturi daju primitivan i „ametalan” izgled:

„Većina, ako ne i svi, ovih predmeta od kosti i jelenskog roga iz Vinče samo su imitacije metalnih originala, izrađene *in usum mortuorum*, ali su te imitacije dragocene za rekonstrukciju stvarnog kulturnog života vinčinih stanovnika” (Vasić 1936b, 156–157).

Drugim rečima, direktno zaključivanje na osnovu materijalne kulture iz Vinče, bez uvažavanja konteksta, odnosno „zakona periferije” ne bi kazalo ništa o stvarnom životu stanovnika Vinče u praistoriji. Kako je sa artefaktima tako je i sa religijom. Olimpijski bogovi nisu jedini, već se pojavljuju i božanstva demosa, odnosno zemljoradnička božanstva sa svojim kultovima, koji se obično povezuju sa kultovima misterija. Uz to, Vasić misli da su „vinčini” Grci čuvali tradicije Homerovog doba i živeli životom herojskog doba, ali u kojoj meri i na koji način, to je zavisilo od periferije (Vasić 1936b, 159). U „Jonskoj koloniji Vinči”, nešto detaljnije objašnjava zašto kvalitet terakota iz Vinče zavodi ispitivaocce na pogrešnu stranu da ih proglaše za primitivne i veoma stare (Vasić 1948). Ovi istraživači greše jer ne znaju za slične pojave sa drugih nalazišta u Egeji koje predstavljaju rezultat **poučne istrajnosti** (*persistance instructive*), kako je to nazvao Pikar (Charles Picard), a preuzeo Miloje M. Vasić. Trajanje određenih fenomena u neprekidnom kontinuitetu od nezapamćenih vremena pa do danas kroz kultove i rituale je ta poučna istrajnost, kako ju je razumeo Vasić. Na ovaj način on je otvorio Pandorinu kutiju iz koje su kasnije izašle najraznovrsnije forme interpretacije kontinuiteta u srpskoj i jugoslovenskoj arheologiji, iako je sam govorio prvenstveno o konzervativizmu kulta i narodnih slojeva, naročito na periferiji:

„Tek u poslednje vreme utvrđene su izvesne pojave na terakotama sa raznih nalazišta u Egeji, koje dokazuju, veli Ch. Picard, njihovu poučnu istrajnost (*persistance instructive*) kao instrumenata kultova i rituala koji su u popularnim – dubokim – društvenim slojevima neprekidno postojali od nezapamćenih vremena, a u pojedinim oblastima i lokalitetima sve do danas” (Vasić 1948, 163).

Iako je još 1901. pisao o slavi kao kultu herosa (Vasić 1985), 1925. o bugarskoj sekti pavličana iz XVII veka gde se može prepoznati kult vegetacionog

demonu (Vasić 1925), ključni Vasićev rad iz domena etnografije, po svom obimu i po uticaju je „Dionis i naš folklor” (Vasić 1954b). Ovaj odabir nije nasumičan, već ima veze sa razumevanjem Dionisa kao božanstva koje je povezano sa dubljim, nižim slojevima grčke kulture. U duhu vremena, s kraja četrdestih godina XX veka, Erik Dods je pisao o katarzičnoj ulozi dionizijskog rituala koji oslobađa jer nudi radosti svima, pa čak i robovima, ili onima koji su bili isključeni iz drugih ritualnih praksi. Dionis je *Lusios* (Oslobodilac), koji nudi da za kratko vreme da individua prestane da bude to što jeste i da vidi svet kakav nije, odnosno da odbaci svaku odgovornost (Dods 2005, 68–69). Iz ovih razloga, Dionis je dobra tačka ukrštanja za objašnjenje 1) dubinskog kontinuiteta određenih ritualnih praksi u dubokim narodnim slojevima kulture i 2) odnosa centra i periferije, kroz razumevanje žudnje da se bude neko drugi na periferiji. Vasiću je Dionis zapravo bio idealan da, u poznim godinama (1954b), zaokruži svoj opus o kulturnim pojavama koje su pristigle iz Egeje i bile prihvaćene u Podunavlju, započet još 1908. radom o obrednim premetima.

U radu „Dionis i naš folklor”, Vasić se pita o poreklu Dionisovog kulta, odnosno o pojavi rusalja koje su poznate iz etnografije, izjednačavajući ova dva fenomena. Dionis je pre svega grčki bog i u pitanju je grčki kult. Poreklo samog kulta (odnosno da li je on grčkog ili drugog porekla) bilo je predmet mnogobrojnih rasprava, dragih filhelenskom polihistoru Vasiću (recimo da li je u pitanju tračko ili istočnjačko božanstvo). No, ono što mu je zaista bilo važno u ovom radu je da konstatuje kada je i odakle taj kult došao u Podunavlje i da li je opstao do modernih vremena u obliku orgijastičkog narodnog kulta i fenomena rusalja? Zanimljivo je da se Vasić eksplicitno ograđuje od Žanmerove (Henri Jeanmaire) ideje da je kult Dionisa „ne samo prehrišćanski, nego i predionisiski u južnim krajevima Balkanskog poluostrva, pa i same Jelade”. Iako obilato citira i saglašava se sa Žanmerom i njegovom studijom o Dionisu, u ovom konkretnom slučaju veli da „to nije u svemu tačno” (Jeanmaire 1951; Vasić 1954b, 131). Zašto se Vasić u ovom slučaju ne slaže s idejom iskonskih zajedničkih supstratnih osnova koje bi iznedrile orgijastički dionizijski kult? Zato što za njega sve vredno pažnje u Podunavlju počinje tek u trenutku kontakta periferijskih autohtona i kolonista iz egejskog centra. Vasić doslovno veli da je metodski opravdano da se osloni na rezultate arheoloških istraživanja i da zaključi da je Dionisov kult prenet u naše krajeve preko Jonije i jonskih metropola koje su osnivale svoje kolonije poput Vinče (Vasić 1954b, 161). Ne propušta ni da pomene da „najstariji do sada poznati nam spomenici materijalne kulture na trupu Balkanskog poluostrva ne prelaze početak grčke kolonizacije na obalama Crnog i Egejskog mora” (Vasić 1954b, 160). Dakle kult Dionisa, po Miloju Vasiću, stiže u Podunavlje ne pre VIII veka pre n. e. već oformljen, uz mnoge varijetete i fasete poznate u grčkom i mediteranskom svetu. Zatim se pita kako je moguće tako dugo postojanje orgijazma (od antike do današnjih dana) u našoj oblasti, pošto

su u tom dugom vremenskom intervalu na ovoj teritoriji zabeležene invazije raznih naroda, među kojima ističe Srbe i Bugare. Zaključuje da, iako narodi mogu nestati, određene kulturne forme se konzervativno čuvaju:

„A te invazije nisu iskorenile orgijazam u dubokim popularnim slojevima autohtona. Naprotiv, on se održava i danas u istočnoj polovini trupa Balkanskog poluostrva – Kost i Duboka – kao običaj kome treba pokloniti pažnju” (Vasić 1954b, 161).

Kao povodom, već navedene, grupne grobnice u Vinči, Vasić se ne bavi slojem autohtona koji je mogao postojati pre navodne grčke kolonizacije. Tako je i u slučaju Dionisa, čiji orgijastički kult, prema svom utvrđenom mehanizmu i zakonu periferije, Vasić prati od egejskih početaka (u centru), preko usvajanja na periferiji, izmena i prilagođavanja, ali i dugotrajnog očuvanja u „popularnim slojevima autohtona”. Zaključujući rad o Dionisu i našem folkloru, Vasić, piše da u našem narodu orgijastički kult nije jedino takvo nasleđe prošlosti, već je tu i kult predaka i pokojnika oličan u slavi (o čemu je pisao više od pedeset godina ranije):

„Ako naš narod kult pokojnika nije imao pre doseljenja na Balkan, on ga je morao ovde primiti od već davno greciziranih autohtona, s kojima se izmešao i primio ih u svoju sredinu” (Vasić 1954b, 161).

Rad „Dionis i naš folklor”, kao dobar primer kontinuiranog Vasićevog bavljenja kultom na periferiji, sadrži sve elemente njegovog interpretativnog mehanizma, kao i „zakona periferije”, skovanog još početkom XX veka:

1. Kult Dionisa nastaje u centru (tj. u širem kompleksu Egeje)
2. Kult se širi iz centra, koji je na višem kulturnom nivou, preko crnomorskih kolonija, uz reke, do periferije u unutrašnjosti Balkana.
3. Tu se prihvata kod „Mikselina”, tj. „greciziranih autohtona” i opstaje zahvaljujući religioznom konzervativizmu „dubljih narodnih slojeva”.
4. Kasnije sukcesivne etničke promene (recimo doseljavanje Slovena) ne iskorenjuju ovaj orgijastički kult, pošto on stalno izbija iz dubina supstrata. O tome svedoče sirivali, tj. narodni rituali koje možemo i danas pratiti (rusalje) i koje su dokaz kontinuiteta egejske religijske ideje.

Prema tome, iz Vasićeve perspektive, etnografska slika rusalja i kontinuiteta orgijastičkog Dionisovog kulta samo je, veoma elaborirana, ilustracija sistema objašnjenja koji je on želeo da nametne širim krugovima arheologa. Drugim rečima izraz potrebe da ih ubedi kako je u interpretaciji Vinče otklonio varljivu iluziju o neolitskim ostacima (Vasić 1936b, 162), time što je pokazao šta sve može biti *persistance instructive* na periferiji. Međutim, ova ideja u maglovitoj formi ostala je prihvaćena samo u tradiciji srpske arheologije.

S duge strane ideja sirivala i kontinuiteta nastavila je svoj autonomni život u srpskoj arheologiji i etnologiji. Tako, baš povodom kulta Dionisa, Milan Budimir

eksplicitno piše: „Mislim stoga da ni Dionis ni Bakh, kao ni Iakhos, kako se on sve zove, nije grčkog porekla i da potiče iz imenika starobalkanskih Pelasta, Ilira, Bruga, Dardanaca, Tračana, itd.” (Budimir 1969, 116). Znatno kasnije je i Dragoslav Antonijević na sličnim pozicijama kada piše o ritualnom transu na Balkanu:

„Transna tradicija na Balkanu, sačuvana i oličena u anastenarijama, rusaljama i kalušarima, može se objasniti u svom prvom i najstarijem sloju kao preživeli ostatak daleke arhajske epohe obeležene transnim stanjima sa magijskim shvatanjima čija je raširenost i zastupljenost bila univerzalna. (...) Otuda nije nimalo slučajno da su Majzner, Žanmer, Vasić, Veselovski, Nilson i toliki drugi (...) ukazivali i potvrđivali ostatke Dionisovog kulta u recentnoj etnografskoj i folklornoj građi Balkana“ (Antonijević 1990, 185).

U skorije vreme Danijel Sinani je podvrgao kritici starije interpretacije kulta rusalja, uključujući i Vasićeve (Sinani 2009). Uprkos tome Vasićev rad o Dionisu i rusaljama se u srpskoj arheologiji doživljava kao uzoran primer etnografske studije koja svedoči o sirvivalima i kontinuitetu jednog drevnog rituala koji i danas izbija iz vanvremenskih dubina Balkana (Palavestra 2011, 583–584). Vasić je, međutim, njime želeo da potvrdi svoju osnovnu tezu o prihvatanju grčkih kultova na kolonijalnoj periferiji i o njihovoj **poučnoj istrajnosti**.

Vratoloman put

Način na koji je Miloje M. Vasić objašnjavao kulturne promene, kao i kontinuitet trajanja određenih pojava, nije značajan samo zato što predstavlja deo istorije arheologije u Srbiji. Ako bi to bio jedini razlog bavljenja kontekstualizacijom Vasićeve argumentacije i sistema objašnjenja, ovaj tekst bi imao mesto samo među disciplinarnim anegdotama i kuriozitetima. Međutim, pošto Vasić predstavlja ključnu predačku figuru kućnog oltara srpske arheologije, preispitivanje uzoritosti njegovog dela ima za svrhu detektovanje slabih mesta u epistemološkim osnovama srpske arheologije, i posledično, popravljavanje konceptualnih alata kojima danas raspolažemo. U tom smislu, ne samo da je zanimljivo što je Vasić odabrao pojam periferije kao fundamentalan za razumevanje promena i dugog trajanja u prošlosti, već je jasno da je naučna produkcija proistekla iz njegovog pera u velikoj meri bila uslovljena njegovom pozicijom na akademskoj periferiji. Tako je on disciplini u nasleđe ostavio sistem objašnjenja ali i način odabira svojih saradnika kao i slabu komunikaciju sa drugim disciplinama i neistomišljenicima. Ipak, pošto se profilisao kao neosporni autoritet u domaćoj sredini, Vasićev način akademskog delovanja i odabir tema bio je rado oponašan, bilo da je reč o kolektivima mišljenja koji su oponirali njegovim interpretacijama ili onima koji su Vasićeva tumačenja shvatali kao najsvetiju tradiciju. Zbog toga je način na koji je on razumevao promene kulturnih fenomena od značaja za tradiciju arheologije u kojoj stvaramo.

Danas bi se moglo reći da kulturne promene nastaju kao odgovor na uočeni problem, ali se mnoge promene javljaju i slučajno, kao neočekivani ishod različitih događaja. Susret sa **drugim** (narodima, zanimanjima, identitetima) može dovesti do promena vrednosti, ponašanja odnosno do proširenja sveta ideja. U antropologiji se uzima da su inovacija, difuzija, migracija, kulturni gubitak i akulturacija mehanizmi koji dovode novina u kulturi. Svi ovi fenomeni duboko su obeleženi savremenom idejom značaja **modernizacije** za svet u kojem živimo. Uzevši da je modernizacija evrocentrični izraz, koji se odnosi na globalni proces promene kojim „tradicionalna” društva nastoje poprimiti karakteristike „naprednih” društava, govori se o nesrazmernim kulturnim kontaktima u prošlosti na koje se ova ideja može lako preslikati (Haviland 2004, 409–411). Kada Vasić govori o „primitivnim” karakteristikama materijalne kulture na periferiji i konzervativizmu kulturnih radnji, on zapravo nastoji da uspostavi ove nesrazmerne odnose da bi Vinču povezo sa drugim lokalitetima i znanjima kojima je raspolagao, umesto da ovaj lokalitet ostavi izolovan. Putanja njegove interpretacije bila je oslonjena na poznavanje odnosa koji je nužan između centra i periferije. Tako je u Vasićevoj interpretativnoj jednačini, postavljeno bar nekoliko poznatih elemenata da bi se rastumačilo nepoznato – praistorijska Vinča.

U traženju rešenja za nepoznato, tj. za materijalnu kulturu Vinče, bilo je neophodno porazmisliti koji je aspekt materijalne kulture najizrazitije konzervativan da bi se ovi procesi što bolje prepoznali. U tom smislu, Vasić je odabrao obredne predmete ne samo zato što su odražavali konzervativizam samo u formi, već i zato što su ti predmeti čuvali konzervativne prakse i odražavali konzervativne težnje zajednice. Zaključke donete na bazi kulturnih predmeta, pretvarao je u generalizacije koje su se ticale svih drugih fenomena. Po odabiru uzorka, koristio je specifične metode za analizu arheološkog materijala. Koristio se stilskom analizom i predmete grupisao prema metodi grupa a zatim ih dalje interpretirao zahvaljujući metodi kritike kopija koju je razvio Adolf Furtvengler. Kao što se pisani izvori procenjuju razumevanjem njihovog mesta, u lancu prepisa, u odnosu na original, tako i određeni predmeti predstavljaju forme čija se udaljenost od centra može procenti. Međutim, na ovom mestu Vasić je zakomplikovao svoju jednačinu uvođenjem bar još jedne sile koja deluje na degeneraciju predmeta na periferiji. Reč je o uticaju nižih dubinskih supstratnih nivoa kulture na periferiji. Ovo ukrštanje bi se moglo nazvati Vasićevim „zakonom periferije” prema kojem, u suštini, na kvarenje materijalne kulture na periferiji utiču udaljenost od centra i konzervativizam iz dubljih narodnih slojeva. Iako je ovaj dubinski tradicionalizam širih narodnih masa povezivao sa sirvivalima, oni u njegovom interpretativnom ključu zapravo predstavljaju mutiranu formu koncepta sirvivala jednodimenzionalnog evolucionizma i više imaju veze sa supstratom zahvaljujući kojem se navodno prate kontinuiteti, nego s evolutivnim fazama razvoja. Taj mutirani koncept sirvivala i supstrata Vasić je u „Jonskoj koloniji Vinči” nazvao

poučna istrajnost (*persistence instructive*), a ilustracije je nalazio i u narodnim običajima među kojima je najpoznatiji primer prepoznavanja dionizijskog rituala u etnografskoj sadašnjosti njegovog vremena.

Ukratko, kultne prakse i predmeti na periferiji za Vasića pokazuju dve oprečne prirode. Naime, s jedne strane, kultove na praistorijskom Balkanu je doživljavao kao konzervativne, trome i gotovo nepromenljive strukture koje izbijaju iz vanvremenskih i dubokih slojeva tla, dok ih je, s druge strane, posmatrao kao dinamične fenomene koji se na kulturnoj periferiji usvajaju pod uticajima centara „viših” civilizacija. U konkretnom slučaju, kojim se Vasić bavio tokom čitave karijere, ovi naizgled suprotstavljeni, ali suštinski sinergični vektori bili su dubinski kulturni supstrati praistorijskog Podunavlja i kultne, odnosno religijske ideje i prakse bronzanodobne Egeje i klasične Grčke. Takva kulturna sinergija prožimanja centra i periferije bila je, po Vasiću, toliko snažna da je omogućila kontinuitet mnogih kulturnih i kulturnih fenomena na Balkanu sve do modernog doba.

Čitav svoj interpretativni koncept praistorijske podunavske periferije, na koju presudno utiču religijske ideje iz kulturnih centara Egeje, ali i neposredni dodiri s grčkim kolonistima, Miloje Vasić je izgradio u prvoj deceniji XX veka, tačnije do I svetskog rata. U svojim važnim radovima, kao što su „Preistorijski obredni predmeti” (Vasić 1908b), „South-Eastern Elements in the Pre-historic Civilization of Servia” (Vassits 1908), a posebno „Žuto Brdo” (Vasić 1907, 1912, 1914), kao i u ostalim tekstovima iz tog perioda, Vasić je brižljivo sklapao kostur jednog himeričnog sveta u čijem je centru bila Vinča, taj masivni, statični tel, s moćnim slojevima koji kao da su mu šaputali uzbudljiv epski mit. To je pripovest o egejskim kolonistima, Protoargonautima, koji su iz Egeje, preko Crnog mora Dunavom stigli do Vinče donoseći kritske kultove, Veliku Boginju, njenog muškog pratioca s labrisom, svoje mitove; to je skaska o prospektorima koji su tragali za cinabaritom, pigmentima, zlatom, ribom, te su se na periferiji pomešali s autohtonima koji su visoku mediteransku umetnost, veru i bogove, prihvatili i prilagodili svom provincijalnom ukusu. To je i priča o periferijskoj neinventivnosti i varvarskim silama koje su, zahvaljujući svom konzervativizmu, vekovima očuvale egejske kulturne tekovine u vanvremenskim dubinama Balkana. Tu legendu je Vasić tokom svoje duge karijere uvek iznova pripovestovao, kao svaki dobar rapsod, dopravljaajući je novim detaljima, a jednom osvojeni skelet marljivo je popunjavao mesom, tkivom i svežom krvlju. No, od svoje osnovne priče nije nikada odustajao; ni kada je posle višegodišnjih iskopavanja objavljivao *Preistorijsku Vinču* (Vasić 1932, 1936a, 1936b, 1936c), pa ni u samu jesen života, u poznim radovima kao što je „Dionis i naš folklor”. Ta opsesivna priča ga je, početkom XX veka izbavljala iz onog što je doživljavao kao naučnu periferiju i varljivo ga približavala velikim imenima naučnih centara, kao što su Evans, Majres ili Čajld (Gordon Childe). Docnije ga je, upravo tvrdoglavo insistiranje na toj istoj mitskoj pripovesti, nažalost, zaista gurnulo na disciplinarnu periferiju.

Miloje Vasić je, bez sumnje, bio uveren u istinitost i opravdanost svoje arheološke interpretacije. Ali je istovremeno osećao nesigurnost i strah od moguće zablude. Slutio je da se usamljenički uputio vratolomnom stazom, ali na njoj je, poput romantičnog heroja, istrajao do kraja života. O tome da je bio svestan opasnosti, zavodljivosti i nesigurnosti puta kojim je krenuo, svedoči citat kojim završava svoj rad „Preistorijski obredni predmeti”, gde, s dobrim razlogom, citira pruskog ezoteričnog pisca Štukena (Eduard Stucken):

„Da li se sada, dok tražim astralne mitove, ne osećam slično jer u svakoj ženi vidim Helenu? Kao izvinjenje moram navesti da nije šteta istražiti hipoteze do poslednjih mogućnosti ako to vodi do teza. Narednim generacijama će biti lako da prepoznaju gde je neko otišao predaleko u istraživačkom zanosu zbog svojih prvih otkrića. Zato molim da se sledeće prihvata *cum grano salis*. Niko bolje od mene ne zna koliko je vratoloman put kojim krećem. Da je iko pre mene tuda kročio, verovatno bih se uplašio i odustao. Malo će me ljudi pratiti, a nekom će se već na pola puta zavrteti u glavi” (Stucken prema: Vasić 1908b, 118).

Literatura

- Andrén, Anders. 1998. *Between artifacts and texts – Historical Archaeology in Global Perspective*. New York: Plenum Press.
- Antonijević, Dragoslav. 1990. *Ritualni trans*. Beograd: Balkanološki institut SANU.
- Antonović, Dragana. 1992. *Predmeti od glačanog kamena iz Vinče*. Beograd: Filozofski fakultet, Centar za arheološka istraživanja.
- Babić, Staša. 2010. Prošlost kao Drugi – Drugi kao prošlost. *Etnoantropološki problemi* 5 (2): 259–268.
- Babić, Staša i Miodrag Tomović. 1996. *Milutin Garašanin. Razgovori o arheologiji*. Beograd: 3T.
- Babović, Ljubinka. 1984. „Kultni predmeti i nakit – katalog“. U *Vinča u praistoriji i srednjem veku*, ur. S. Čelić, 120–128. Beograd: SANU.
- Budimir, Milan. 1969. *Sa Balkanskih istočnika*. Beograd: SKZ.
- Bandović, Aleksandar. 2012. Gustaf Kosina i koncept kulture u arheologiji. *Etnoantropološki problemi* 7 (3): 629–648.
- – –. 2014. Muzejski kurs i arheologija tokom II svetskog rata u Beogradu. *Etnoantropološki problemi* 9 (3): 625–646.
- Bosanquet, Robert, C., Richard M. Dawkins, Marcus Niebuhr Tod, Wynfrid Duckworth, John L. Myres. 1903. Excavations at Palaikastro II. *The Annual of the British School at Athens* Vol. 9, 274–387.
- Dods, Erik Robertson. 2005. *Grci i iracionalno*. Beograd: Službeni glasnik.
- Dr. Ognjen (M. M. Vasić). 1901. Srpska umetnost, Poklič srpskom narodu. *Brankovo kolo* 4–6: 112–118; 146–151; 177–183.
- Evans, Arthur. 1928. *The palace of Minos at Knossos: a comparative account of the successive stages of the early Cretean civilization as illustrated by the discoveries*, Vol. II. London: Macmilan and Co.

- . 1930. *The palace of Minos at Knossos: a comparative account of the successive stages of the early Cretean civilization as illustrated by the discoveries*, Vol. III. London: Macmillan and Co.
- . 1935. *The palace of Minos at Knossos: a comparative account of the successive stages of the early Cretean civilization as illustrated by the discoveries*, Vol. IV. London: Macmillan and Co.
- Fotiadis, Michael. 2006. Factual Claims in Late Nineteenth Century European Pre-history and the Descent of Modern Disciplin's Ideology. *Journal of Social Archaeology* 6 (1): 5–27.
- Garašanin, Draga. 1954. *Katalog metala I*. Beograd: Narodni muzej.
- . 1955. Još nekoliko napomena o Dupljajskim kolicima. *Živa antika V*: 215–216.
- . 1968. „Religija i kult neolitskog čoveka na centralnom Balkanu”. U *Neolit centralnog Balkana*, ur. Lazar Trifunović, 241–264. Beograd: Narodni muzej.
- Gavella, Branko. 1969. *Praistorijska arheologija*. Beograd: Naučna knjiga.
- Gazda, Elaine K. (ed.) 2002. *The Ancient Art of Emulation. Studies in Artistic Originality from the Present to Classical Antiquity*. Michigan: University of Michigan Press.
- Hansson, Ulf. 2008. “Arkeologins Linné”: Adolf Furtwängler som arkeologisk storstipendiat i Rom 1876–1878. *Romhorisont* 49: 19–23.
- . 2013. Adolf Furtwängler i Grekland. *Hellenika NR* 145 september 3/2013: 8–10.
- . 2014. Adolf Furtwängler (1853–1907): The “Linnaeus of Classical Archaeology”. *Antiquity* 88 (342), Project Gallery. <http://journal.antiquity.ac.uk/projgall/hansson342>. Pristupljeno: 27. 6. 2016.
- Haviland, William. 2004. *Kulturna antropologija*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Ignjatović, Milorad. 2008. „Katalog nalaza iz Vinče”. U *Vinča, praistorijska metropola: istraživanja 1908–2008*, ur. Dubravka Nikolić, 203–277. Beograd: Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu – Narodni muzej u Beogradu – Muzej grada Beograda – Srpska akademija nauka i umetnosti.
- Jeanmaire, Henri. 1951. *Dionysos, Histoire du culte de Bacchus*. Paris: Payot.
- Karl, Raimund. 2013. To observe and define is to know. In *Book of Abstracts*, ed. Jan Turek, 329–330. Pilsen: University of West Bohemia in Pilsen.
- . To observe and define is to know: Transfer of Epistemology into and in Archaeology (u pripremi).
- Kuzmanović, Zorica. 2012. „Refleksivna priroda arheološkog mišljenja. Studija slučaja helenističkih nalaza u srpskoj arheologiji”. Doktorska dis. Filozfski fakultet, Univerzitet u Beogradu.
- Kuzmanović, Zorica i Staša Babić. 2015. Balkan kao vremenska odrednica – Diskurs balkanizma u srpskoj arheologiji. *Etnoantropološki problemi* 10 (3): 539–555.
- Marchand, Suzanne. 1996. *Down from Olympus: Archaeology and Philhellenism in Germany, 1750–1970*. Princeton: Princeton University Press.
- . 2007. “From Antiquarian to Archaeologist? Adolf Furtwängler and the Problem of Modern Classical Archaeology”. In *Momigliano of the Modern Cultural Sciences*, ed. Peter N. Miller, 248–285. Toronto: University of Toronto Press.
- Mihajlović, Vladimir, D. 2013. Genius loci Balkani: recepcija prošlosti i konstruisanje akademskog narativa o balkanskom nasleđu. *Etnoantropološki problemi* 8 (3): 779–803.

- — —. 2015. „Problem kulturnih odnosa lokalnih zajednica i rimske države: studija slučaja na prostoru pripisanom Skordiscima” Doktorska dis. Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu.
- Milosavljević, Monika. 2012. Niko Županić i istorijska antropologija balkanskih naroda. *Etnoantropološki problemi* 7 (3): 717–746.
- — —. 2013. Niko Županić i konstrukcija jugoslovenske etnogeneze. *Etnoantropološki problemi* 8 (3): 681–708.
- — —. 2015. „Koncept drugosti varvarstva i varvarizacije u srpkjoj arheologiji” Doktorska dis. Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu.
- Mitić, Milan. 1908. Askosi iz Vinče. *Starinar n.s.* r. III: 185–188.
- Nikolić, Dubravka i Jasna Vuković. 2008. „Od prvih nalaza do metropole kasnog neolita: otkriće Vinče i prva istraživanja”. U *Vinča, praistorijska metropola*, ur. Dubravka Nikolić, 39–86. Beograd: Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu – Narodni muzej u Beogradu – Muzej grada Beograda – Srpska akademija nauka i umetnosti.
- Novaković, Predrag. 2014. *Historija arheologije u novim zemljama Jugositočne Evrope*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- Palavestra, Aleksandar. 2011. U službi kontinuiteta. Etno-arheologija u Srbiji. *Etnoantropološki problemi* 6 (3): 579–594.
- — —. 2012. Vasić pre Vinče (1900–1908). *Etnoantropološki problemi* 7 (3): 649–679.
- — —. 2013. Čitanja Miloja M. Vasića u srpskoj arheologiji. *Etnoantropološki problemi* 8 (3): 681–715.
- Palavestra, Aleksandar i Monika Milosavljević. 2015. Delo Jovana Cvijića i Vladimira Dvornikovića kroz prizmu srpske arheologije. *Etnoantropološki problemi* 10 (3): 619–649.
- Palavestra, Aleksandar and Staša Babić. 2016. “False Analogy”: Transfer of Theories and Methods in Archaeology (The Case of Serbia). *European Journal of Archaeology* Vol. 19 (2): 316–334.
- Perrot, Georges et Charles Chipiez. 1894. *Histoire de l’Art dans l’Antiquité. Tome VI: La Grèce Primitive. L’art mycénien*. Paris: Librairie Hachette.
- Raczkowski, Włodzimierz. 2011. “The ‘German School of Archaeology’ in its Central European Context: Sinful Thoughts”. In *A History of Central European Archaeology: Theory, Methods, and Politics*, eds. Alexander Gramsch and Ulrike Sommer, 197–214. Budapest: Archaeolingua.
- Rebay-Salisbury, Katherina. 2011. “Thoughts in Circles: Kulturkreislehre as a Hidden Paradigm in Past and Present Archaeological Interpretations”. In *Investigating archaeological cultures, cultural transmissions and material culture variability*, eds. Benjamin W. Roberts and Marc Vander Linden, 41–59. New York: Springer.
- Renak, Salomon. 1937. „Metoda u arheologiji”. U *Metode u naukama*. pr. Milorad Đerić, Dragoljub Stojšić i Atanasije Popović, 154–164. Beograd: Grafički institut.
- Reinach, Salomon. 1901. La Station Néolithique de Jablanica (Serbie). *L’Anthropologie* XII: 527–533.
- — —. 1905. *Cultes, Mythes et Religions*. Paris: Éditions Ernest Leroux.
- — —. 1912 [1905]. *Cults, myths and religion*. London: Nutt.

- Rowley-Conwy, Peter. 2007. *From Genesis to Prehistory. The Archaeological Three Age System and its Contested Reception in Denmark, Britain and Ireland*. Oxford: Oxford University Press.
- Ružić, Mira. 2013. „O antičkoj umetnosti: istorija umetnosti ili arheologija?” U *Antika i savremeni svet, naučnici, istraživači i tumači: zbornik radova*, ur. Ksenija Maricki Gađanski, 334–346. Beograd: Društvo za antičke studije Srbije.
- Sinani, Danijel. 2009. *Rusalje*. Beograd: Srpski genealoški centar.
- Stojadinović, Predrag. 2014. *50 logičkih grešaka*. Beograd: Heliks.
- Tapavički-Ilić, Milica. 2013. „Osvrt na boravak Miloja Vasića u Nemačkoj tokom doktorskih studija”. U *Antika i savremeni svet: naučnici, istraživači i tumači*, ur. Ksenija Maricki-Gađanski, 378–385. Beograd: Društvo za antičke studije.
- Trbuhović, Vojislav. 1959. Prilog proučavanju halštatske kulture u srednjem Podunavlju. *Starinar* n.s. IX–X: 197–202.
- Trigger, Bruce. 2008. *History of archaeological thought* (2nd edition). Cambridge: Cambridge University Press.
- Vasić, Miloje, M. 1894. Pincum ili veliko gradište. *Starinar* 11, knj. 1–2: 1–54.
- — —. 1895. Kolonija Viminacijum. Arheološka studija. *Starinar* 12: 1–61.
- — —. 1901. Stari slovenski pogreb. *Brankovo kolo* 33: 1040–1054.
- — —. 1906a. Nekoliki preistorijski nalasci iz Vinče. *Starinar*, n. r. I: 89–127.
- — —. 1906b. Preistorijska votivna grivna i uticaji mikenske kulture u Srbiji. *Starinar*, n. r. I: 1–35.
- — —. 1906c. Prilozi ka rešavanju trojanskih problema. *Glas Srpske Kraljevske akademije* LXX. *Drugi razred* 43: 163–289.
- — —. 1907. Žuto brdo. Prilozi za poznavanje gvozdenoga doba u Dunavskoj Dolini I. *Starinar* n. r. II: 1–47.
- — —. 1908a. Votivna grivna. *Starinar* n. r. III: 189–191.
- — —. 1908b. Preistorijski obredni predmeti. Prilozi ka poznavanju preistorijske religije u Srbiji. *Starinar* n. r. III: 71–120.
- — —. 1912. Žuto Brdo. Prilozi za poznavanje kulture gvozdenoga doba u Dunavskoj Dolini II, III. *Starinar* n. r. V: 1–207.
- — —. 1914. Žuto brdo. Prilozi za poznavanje kulture gvozdenoga doba u Dunavskoj Dolini IV, V, VI. *Starinar* n. r. VI: 1–93.
- — —. 1925. Pavličani u Bugarskoj XVIII veka i religija vegetacionog demona na Balkanskom poluostrvu. *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, knj 5: 191–204.
- — —. 1932. *Preistoriska Vinča I. Industrija cinabarita i kosmetika u Vinči*. Beograd: Državna štamparija.
- — —. 1936a. *Preistoriska Vinča II. Oblici grobova. Mistične oči. Igra na tabli. Datovanje Vinče*. Beograd: Državna štamparija.
- — —. 1936b. *Preistoriska Vinča III. Plastika*. Beograd: Državna štamparija.
- — —. 1936c. *Preistoriska Vinča IV. Keramika*. Beograd: Državna štamparija.
- — —. 1948. Jonska kolonija Vinča. *Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu* I: 85–224.
- — —. 1951. Htonsko-agrarni kult u Vinči. *Glas Srpske akademije nauka* CCIII, *Odeljenje društvenih nauka* 1: 30–59.
- — —. 1954a. Analiza duplajjskih kolica. *Živa antika* IV: 376–380.

- – –. 1954b. Dionis i naš folklor. *Glas Srpske akademije nauka CCXIV, Odeljenje društvenih nauka*, 3: 129–163.
- – –. 1985 [1901]. „Slava – Krsno ime”. U *O krsnom imenu*, pr. Ivan Kovačević, 209–260. Beograd: Prosveta.
- Vassits, Miloje, M. 1900. *Die Fackel in Kultus und Kunst der Griechen*. Belgrad: Koenigl. Serb. Staatsbuchdruckerei.
- – –. 1908. South-Eastern Elements in Pre-historic Civilization of Servia. *Annual of the British School of Athens* 14: 319–342.
- Vlahović, Petar. 1987. *Pisci naše etnologije i antropologije*, sv. 1. Beograd: Filozofski fakultet.

Monika Milosavljević

Department of Archaeology
Faculty of Philosophy, University of Belgrade

Aleksandar Palavestra

Department of Archaeology
Faculty of Philosophy, University of Belgrade

Vasić's law of periphery

The understanding of the ways in which the pioneer of Serbian archaeology Miloje M. Vasić explained cultural changes is important for the archaeological tradition we work in. Consequently, the aim here is to detect the weak spots in the epistemological foundations of the Serbian archaeology and to enable the improvement of the conceptual tools we use. Vasić's entire interpretive concept of the prehistoric Danubian valley periphery was constructed before the World War I, and stated that it was decisively influenced by the religious ideas from the cult centres of the Aegean, and by the direct contact with the Greek colonists as well. Searching for the explanations for the then unknown material culture of Vinča, he chose cult objects because he believed these objects preserved conservative practices and reflected conservative tendencies of communities. The conclusions founded upon cult objects Vasić transformed into generalizations related to all other phenomena. Having chosen his sample, he used specific methods for analysis of archaeological material, developing a complex mechanism to explain how in the periphery these original ideas were transformed beyond recognition. He used stylistic analysis and method of groups, proceeding to the *Kopienkritik* method, developed by his teacher Adolf Furtwangler. Just like written sources are valorised by their place in the chain of reproduction from the original, in the same manner certain objects represent forms whose distance from the centre can be estimated. However, Vasić further complicated his equa-

tion, by introducing at least one more force operating upon the degeneration of objects on the periphery – the influence of deep substrate levels of the peripheral cultures. This intersection of forces may be labelled as Vasić's "law of periphery", according to which the corruption of material culture in the periphery is influenced by the distance from the centre and the conservatism of the deeper popular layers. Although he linked this profound traditionalism of population to the survivals, in Vasić's interpretive key these in fact represent the mutated form of the concept of survivals, borrowed from unilineal evolutionism, and are more linked to substrate, according to which continuity is supposed to be monitored, than to evolutionary phases of development. He identified this mutated concept of survivals and substrate in folk customs, the most famous being the recognition of the Dionysian ritual in the ethnographic present of his time. This manner of chronologically and spatially unlimited analogical reasoning inevitably led to erroneous interpretations, with long-lasting epistemological consequences in Serbian archaeology.

Keywords: Miloje M. Vasić, Vinča, ritual, periphery, continuity, archaeological epistemology, history of archaeology

Loi de périphérie de M. Vasić

La manière avec laquelle le pionnier de l'archéologie serbe Monsieur Miloje M. Vasić a expliqué les changements culturels, reste significative pour notre conception de la tradition archéologique. Elle a pour objectif de détecter les points faibles des bases épistémologiques de l'archéologie serbe, et par conséquent, de permettre l'amélioration des outils conceptuels dont nous disposons. Dans la première décennie du XXème siècle, ou plus précisément jusqu'à la Ière Guerre Mondiale, M. Vasić a conçu toute son interprétation de la périphérie bas-danubienne préhistorique; elle a été influencée par les idées religieuses des centres de culte d'Egée et par des contacts directs avec les colons grecs. Dans la recherche de la culture inconnue et matérielle de Vinča, il a choisi les objets de culte, en pensant qu'ils conservaient d'anciennes habitudes et aspirations de la communauté. M Vasić a généralisé les conclusions fondées sur ces objets de cultes; elles concernaient également tous les autres phénomènes. En choisissant les échantillons, il a développé des méthodes spécifiques pour une analyse du matériel archéologique. Pour l'interprétation de ces phénomènes, il a développé également un mécanisme complexe, avec lequel il a expliqué comment les idées originales du centre se transforment en une périphérie modifiée. Il a utilisé une analyse stylistique et a classé les objets par groupe méthodiquement, puis il les a interprétés en utilisant des copies de la méthode développée par son professeur M. Adolf Furtwangler. Les traces écrites ont été estimées en fonction de leur lieu

de découverte, dans la série des correspondances, et, par rapport à l'original, on peut estimer la distance de certains objets par rapport au centre. Cependant, à cet endroit, M. Vasić a compliqué sa formule, en introduisant au moins une force en plus qui a une emprise sur la dégénération des objets de la périphérie. Il s'agit de l'influence des niveaux inférieurs des substrats sur la culture périphérique. On peut appeler ce croisement « la loi de la périphérie » de M. Vasić, dont la dégradation de la culture matérielle périphérique dépend de l'éloignement du centre et du conservatisme des masses populaires. Profondément ancré, le traditionalisme des masses populaires, a été lié par M. Vasić, au concept des survivances. Mais, ces survivances, dans leurs interprétations, étaient en fait, une forme inversée, issue d'un paradigme anthropologique d'évolutionnisme unilinéaire du XIXème siècle. Les survivances, en tant que telles chez M. Vasić, n'ont pas beaucoup de points communs avec les différentes phases de l'évolution et sont plutôt liées au concept des substrats, fondement sur lequel on suit la continuité des cultures.

M. Vasić a trouvé dans les coutumes populaires des illustrations de survivances et de substrats pour ce concept transformé, et parmi elles, l'exemple le plus connu de reconnaissance du rite dionysien est le présent ethnographique de son temps. Une telle conclusion libre et illimitée de l'espace et de la chronologie, a conduit aux fausses interprétations et l'archéologie serbe en a subi très longtemps de lourdes conséquences.

Mots clefs: Miloje M. Vasić, Vinča, rituel, périphérie, continuité, épistémologie archéologique, histoire de l'archéologie

Primljeno / Received: 2. 7. 2016.

Prihvaćeno / Accepted for publication: 24. 7. 2016.